कारस्यनत्वंदकारस्यच भि॰न्नं भावेकर्तरि चादीदितः क्तक्तवत्वोरिड्नो मेदितः प्रस्विन्नः प्रस्वे
दितः क्ष्विणः क्ष्वेदितं अदोजग्धिःकिति तकारे जग्धं रः रेफात्कितस्तस्यनत्वं वि॰ कीर्णः
जीर्णः ल्वादोदितश्च ल्वादेरोदितश्च धातोः कितस्तस्यनो भवति लूनः लूनवान् जीनः
प्यायः पी ति किति पीनः भुजो भुग्नः हीनः सूनः सूनवान् दूनः उड्डीनः लीनः शीणः
धीनः दुग्वोर्दीर्घश्च दूनः गूनः ह्रियो दीर्घश्च कर्तरि क्तक्तवत्वोर्नत्वं च क्षीणः क्षीणवान्
कर्तरि किं क्षितं पत्नं संयोगादेरातो दंनात्कितस्तस्यनत्वं द्राणः ग्लानः म्लानः नुदविदोंदत्रा
घ्राह्रीनिर्वाभ्यो वा त्रातः त्राणः घ्रातः घ्राणः ह्रीतः ह्रीणः नुत्तः नुन्नः विदविचारणे वि
न्नः विन्नः उंदी क्लेदने उत्तः उन्नः नि र्वाणो मुनिर्वह्न्यादौ निर्वातस्तु गतेनिले॥
दोदति इत्यस्य स्वरः त्किति तकारे स्नतु पिनः दत्तः दत्तवान् स्वरान्तो वा स्वरान्तादुपसर्गा

लीं [illegible]

६३.उपन्ता

1

द

डुत्तरस्य ह्रस्वस्य तो वा किति तकारे न तु पितः प्रत्तः प्रदत्तः ऽवत्तः ऽवदत्तः नाम्यन्तोपसर्गस्य दो
र्घो दादेशे तकारे सूत्रे नोक्तं धाञो हिः किति ते निहितः ध्याख्याप्मूर्छिमदीभ्यो न नत्वं ध्या
तः ख्यातः पूर्णः मूर्तः मत्तः पत्र इश्वे उप्र अ ऊः व्येञ वीतः ह्वे हूतः उदितः उक्तः वसतिक्षुधो
रिट् क्त्वाक्तक्तवतुषु उषितः क्षुधितः सुप्तः क्वचिदिट् टः क्तक्तवत्वोर्नेट् ऽपावृश्च्रुर्वृंके णः
ऽग्रे चेपूजायामिट् ऽञ्चितः समक्तः जातः पचो वः क्तक्तवत्वोस्तस्य पक्वः पक्ववान् क्षायो
मः क्षामः क्षामवान् शुषेः कः शुष्कः शुष्कवान् स्फायः स्फीतिः किति स्फीतः घेट् धी
तः गीतं पीतं दो दितं सो सितं मितं से टः क्तक्तवत्वोर्णिलोपः चोरितः चोरितवान्
पाचितः ऊर्णोर्नेट् ऊर्णुतः द्रवस्य काठिन्ये स्पर्शे चार्थे श्यैङः संप्रसारणं किति तस्य नत्वं
च न तु स्पर्शे शीनं घृतं स्पर्शे तु शीतं ऽग्रे चाक्तितस्तस्य नत्वं न त्वपादाने समक्तः ऽमक्त

क्षुऽध्वसमो

ऽपाकर्त्तेन

ऽवरुव
दुने
अर्लोपः

न माथुरीभार्यः रक्ते तु कषाये रागे रक्तो काषायी काषायी कंथा यस्य स काषायकंथः विकारे तु हेम्नो
विकारो हैमी मुद्रिका यस्य हैममुद्रिकः पुंटसति पुंवत् वैयाकरणभार्यः सौवश्वभार्यः सांगारी पोमा
निनिन सुकेशी भार्या यस्य स सुकेशभार्यः मानिनि तु सुकेशमानिनी जातीवाचिनः स्त्रीप्रत्ययात
स्येन मः शूद्राभार्यः ब्राह्मणीभार्यः इत्यादि गोः गोशब्दस्यान्यार्थे वर्तमानस्य ह्रस्वो भवति पंचगा
वो यस्य पंचगुः संख्यासु व्याघ्रादि पूर्वस्य पादशब्दस्यांतलोपः सहस्रं पादा यस्य स सहस्रपा
त् पणादेशः स्वरे तद्धितयस्वरयोरोपीकारे च पदादेशः सहस्रपदः द्विपाद द्विपादौ द्विपदः सुपाद
व्याघ्रपद्कुले भवः वैयाघ्रपद्यः वैयाघ्रपदः टकाः मध्याह्नः पूर्वाह्नः नो वा नांतस्य
टे लोपः स्वरे यकारे च परे वा गृहदरणम् क्वचिदुपधालोपः कविराजो कृष्णसखः देवगवो परमग
वः राजपुरं राकपुरं सर्वधुरः वा अग्नेर्नमेद द्विरणपथः अहोरात्रः द्विरात्रः पंचयाः बहुकर्तृको बहुल
क्ष्मीकः स्त्रीपुंसौ ऋक्सामे महोक्षः जातोक्षः वृद्धोक्षः द्यावापृथिव्यौ अग्नामरुतौ फलकसकपंम
गसकपंमा इत्यादि कर्मधारयस्तुल्यार्थे पदद्वये एकार्थे निष्टते सति कर्मधारयः
समासः कर्मधारये विशेषणस्य पूर्वनिपातः कर्मधारये पूर्वपदस्य पुंवत् नीलं च तत् उत्पलं

वनलोत्पलतरलता पुंस्कोकिलः ब्राह्मणभार्या दत्तभार्या स्नातानुलिप्तः एकनाथः सर्वयाज्ञिकाः तरन्नैयायिकाः पुराणमीमांसकाः नवपाठकाः केवलवैयाकरणाः इत्यादि नामप्रकृतासमासः प्रादेरुपसर्गस्य नाम्नस्वकृते तेन नाम्ना तत्पुरुषः समासः स्यात् व्याघ्रः कछपिवति कछपः कुंभकारः शाकपार्थिवादीनां मध्यमपदलोपः शाकप्रियः पार्थिवः शाकपार्थिवः देवपूजको ब्राह्मणो देवब्राह्मणः सहादेः सदिः समासे सति सहादेः सादिरादेशः सहपुत्रेण सपुत्रः सहांचतीति सध्र्यङ् सममंचतीति सम्यङ् तिरोंचतीति तिर्यङ् विष्वद्र्यङ् देवद्र्यङ् लक्ष्मीर्जाया यस्य लक्ष्मीजानिः कुत्सितमन्नं कदन्नं ईषदुष्णं कोष्णं कवोष्णं कदुष्णं द्यौश्च भूमिश्च द्यावाभूमी जाया च पतिश्च जंपती दंपती मातरपितरौ कुपुरुषः कापुरुषः षट् च दश च षोडश षट् दंता यस्य स षोडन् महानीश्वरो महेश्वरः महादेवः खरा नासिका यस्य खरणसः खरणाः खुरणसः उन्नता नासिका यस्य उन्नसः प्रणसः विगता नासिका यस्य विख्यः चतस्रोऽस्रयो यस्य चतुरस्रः व्याघ्रस्येव पादा यस्य व्याघ्रपद् प्रगते जानुनी यस्य प्रज्ञुः संज्ञुः ऊर्ध्वज्ञुः शार्ङ्गं धनुर्यस्य शार्ङ्गधन्वा उद्गंधिः सुगंधिः पूतिगंधिः सुरभिगंधिः द्विदन् चतुर्दन् अमुमंचतीति अदद्र्यङ् अदमुयङ् कौमुदगंधायाः पुत्रः कौमुदगंधीपुत्रः कौमुदगंधीपतिः समाने ज्योतिरस्य सज्योतिः समाने ब्रह्मणि वेदे वा चरतीति सब्रह्मचारी सतीर्थ्यः क्षीरोदः सुरोदः लवणोदः क्षुद्रोदः वृषोदरः वारिवाहको

विग्रः

मत्युपमंत्रणेषु वदः शास्त्रे वदते ५ त्यानुपवदते शास्त्रे वदते क्षेत्रे वदते गेहे विवदते उपवदते मनुष्या
णां संभूयोच्चारणे संप्रवदंते ब्राह्मणाः व्यक्तवाग्विषयादनुपूर्वादकर्मकात् अनुवदते कठः
कलापस्य वा विरुद्धोक्तौ विप्रवदंति विप्रवदंते वा वैद्याः अवाद्गिरते अवगिरते समः प्रतिज्ञा
ने शब्दं नित्यं संगिरते उदश्चरः सकर्मकात् धर्ममुच्चरते समस्तृतीयायुक्तात् रथेन संचरते
दाणश्च सा चेच्चतुर्थ्यर्थे दास्या संयच्छते उपाद्यमः स्वीकारे भार्यामुपयच्छते यमः सिः किद्वावि
वाहे रामः सीतामुपायत उपायंस्त वा ज्ञाश्रुस्मृदृशां सनः जिज्ञासते शुश्रूषते सुस्मूर्ष
ते दिदृक्षते अनोर्ज्ञो नातेर्ज्ञे अनुजिज्ञासति पुत्रं प्रत्याङ्भ्यां श्रुवः प्रतिशुश्रूषति आशुश्रूषति
स्वराद्यंतोपसर्गात् युजेरयज्ञे प्रयुंक्ते उपयुंक्ते समः क्ष्णुवः संक्ष्णुते शास्त्रं भुजोरपालने ओ
दनं भुंक्ते गृधि वं[illegible]भ्यां प्रतारणे माणवकं वंचयते गार्द्धयते अपाद्वदः न्यायमपवद
ते कर्मव्यतिहारे धातोः व्यतिभवते व्यतिराजते गतिहिंसार्थपाठेभ्य हसातेः इतरेतरान्योन्य

रासो

परस्मैपदस्याच्च न व्यतिगच्छंति व्यतिघ्नंति व्यतिहसंति अनुपराभ्यां कृञः ॥१८ अनुकरोति पराक-
रोति अभिप्रत्यतिभ्यः क्षिपः अभिक्षिपति प्राद्वहः प्रवहति परेर्मृषः व्यपं परिमृष्यति परिवहति।
इति पदव्यवस्था ॥०॥ यक् चतुर्षु धातोर्भावे कर्मणि च यक् प्रत्ययः स्याल्लिङादिषु चतुर्षु परतः अद्य विक-
र्मणि अकर्मकाद्भावे सकर्मकाच्च कर्मणि भवति भावस्यैकत्वादेकवचनं युष्मदस्मदोरविषय-
त्वात्प्रथमः भूयते भूयेत भूयतां अभूयत बभूवे इणन्त्यकर्तरि धातोस्तशब्दे परे भावे कर्मणि च इण्
प्रत्ययः स्येरपवादः लुक् अभावि अकर्मकोऽप्युपसर्गवशात्सकर्मकतामनुभवति सुखमनुभूयते
स्वामिना लज्जा सत्ता स्थिति जागरणं वृद्धि क्षय भय जीवित मरणं शयन क्रीडा रुचि दीप्त्यर्थं धातुग-
णं तमकर्मकमाहुः फलव्यापारयोरेकनिष्ठतायामकर्मकः धातुस्तयोर्भिन्नभेदे सकर्मक उदाहरणः र
धातोरर्थान्तरे वृत्तेर्धात्वर्थेनोपसंग्रहात् प्रसिद्धेरविवक्षातः कर्मणोऽकर्मिका क्रिया शीङः स्वपुः
रोक्षुति शय्यते शिश्ये शयिषीष्ट अशायि अकारि चटः क्रियते त्वडुः रवी क्रियेस रागैर्विरागैः

4

ज्ञासायां धनुषि शिक्षते हरतेर्गतताच्छील्ये पैतृकमश्वा अनुहरंते किरतेर्हर्षजीविकाकुलायक-
रणेषु अपात्सुट्चतुष्पाच्छकुनिकर्तृके आलेखने अपस्किरते वृषो हृष्टः कुक्कुटो भक्ष्यार्थी
श्वा आश्रयार्थी च आङि नुप्रच्छ्योः आनुते आपृच्छते शप उपालंभे विप्राय शपते समवप्रविभ्यः स्थः
संतिष्ठते आङि प्रतिज्ञायां शब्दं नित्यमातिष्ठते स्वाभिप्रायाविष्करणे निर्णेत्राख्यायां च गोपी कृष्णा-
य तिष्ठते संशय्य कर्णादिषु तिष्ठते यः उदोऽनूर्ध्वकर्मणि ईहायां मुक्तावुत्तिष्ठते अनूर्ध्वेति किं
आसनादुत्तिष्ठति उपान्मंत्रकरणे देवपूजासंगतिकरणमित्रकरणपथिषु आग्नेय्याग्नी-
ध्रमुपतिष्ठते आदित्यमुपतिष्ठते गंगां यमुनामुपतिष्ठते रथिकानुपतिष्ठते पंथाः स्रुघ्नमुपतिष्ठते।
वा लिप्सायां भिक्षुकः प्रभुमुपतिष्ठते उपतिष्ठते वा अकर्मकाच्च ज्ञानमुपतिष्ठते उद्विभ्यां त-
पोऽकर्मकात्स्वांगकर्मकाच्च उत्तपते वितपते वित्तपते पाणिं वा आङो यमहनिभ्यां आयच्छते पा-
णिं वा आहते शिरो वा अन्यस्य शत्रुमायच्छति आहंति वा हनः सिच्कित् आहत आहसातां

यमः सूचने सिः कित उदायत समोगमृछिप्रछिस्वरत्यर्ति श्रुविदिदृशिभ्यः संगच्छते गमः सितौ कि-
तौ वा संगसीष्ट संगंसीष्ट समगत समगंस्त समृच्छिष्यते संपृच्छते संस्वरते समृच्छते संशृणुते सं-
वित्ते संविदाते वेतेरंतो वा रुडागतिः संविद्रते संविदते संपश्यते उपसर्गादस्यत्यूहोर्वा निरस्यति
निरस्यते समूहति समूहते निसमुपविभ्यो ह्वः निह्वयते स्पर्द्धायामाङः कृष्णश्चाणूरमा-
ह्वयते स्पर्द्धायां किं पुत्रमाह्वयति अप्रतिबंधोत्साहस्फीततासु क्रमः ऋचि क्रमते बुद्धिः अ- क
ध्ययनाय क्रमते क्रमंतेऽस्मिन् शास्त्राणि उपपराभ्यां उपक्रमते पराक्रमते आङो ज्योतिरु- पा
द्गमने आक्रमते सूर्यः वेः पादविहरणे साधु क्रमते वाजी प्रोपाभ्यां प्रारंभार्थाभ्यां प्रक्रम-
ते उपक्रमते अनुपसर्गाद्वा क्रामति क्रमते अपह्नवे ज्ञः शतमपजानीते अकर्मकाच्च स- सावे॰प
र्पिषो जानीते अनुपसर्गाद् ज्ञः गां जानीते संप्रतिभ्यां ने शतं संजानीते शतं प्रतिजानीते वेश-
ब्दकर्मणः क्रोष्टाः शब्दं विकुरुते कर्मकात विकुर्वते सैंधवाः भासनोपसंभाषाज्ञानयत्नवि-

चरतिपुत्रीयतिशिष्यमुपाध्यायः प्रासादीयतिकुट्यांभिक्षुः भृशादिभ्योभूततद्भावेयङ् अंत्यसलोपश्च अभृ
शोभृशोभवतिभृशायते अशश्वत्शश्वद्भवतिशश्वायते क्विबपिभृशाति उपसर्गसमानाकारंपूर्वपदंधा ग्विरी
तुसंज्ञाप्रवेशेप्रत्यये चिकीर्षते उपकक्षीयते सुमनायते उद्मनायते सुखादिभ्योयङ् कर्तुरनुभवे
सुखंवेदयतिसुखायतेदुःखायते पुच्छादुदसने व्यसने पर्यसनेचणिङ् उत्पुच्छयतेविपुच्छयतेपरिपुच्छयते
भाण्डात्समाचयनेसंभाण्डयते चीवरादर्जनेपरिधानेचसंचीवरयतेभिक्षुः अर्थवेदसत्यानामापुक्
नौग्लापि नो २२. का॰ ४
5 णौअर्थापयतिवेदापयतिसत्यापयतिएनीमाचक्षेएतायतेएतयतेपृथुंप्रथयति वृद्धौसत्यांपूर्वंवाटिलो
पः अपिप्रथत् अपप्रथत्म्रदुंम्रदयति अमिम्रदत्भृशंभ्रशयतिक्रशयति अबभ्रशत् अचक्रशदत् अ
दद्रढत्परिव्रढयतिपर्यवव्रढत् नाम्नोणिराचष्टे त्वामाचष्टेत्वादयतिमादयतियुवां आचष्टेयुवयति
आवयतियुष्मयति अस्मयतिश्वानंशावयतिशुनयति इत्येके विद्वांसम् विद्वयतिविदावयतीत्यपरे
विदयतीत्यन्ये उदंचंउदीचयतिउदैचिचत्प्रत्यंचंप्रतीचयतिप्रत्यचिचत्समीचयतिसम्यचिचत्

ग

तिर्यंचतिरापयति अतितिरापत् स्थापयति असस्थापत् अंतिकं आचष्टे नेदयति बाढं साधयति वृद्धम्
ज्यापयति वर्षयति स्फिरं स्फापयति उरुं वरयति बहुलं बंहयति तृप्रं त्रपयति द्राघयति वृंदारकं वृंदयति।
॥ इति नाम धातुप्रक्रिया ॥ कंड्वादिभ्यो यक् स्वार्थे कंडूञ् गात्रविघर्षणे कंडूयति कंडूयते मंतु
अपराधे रोषे च मंतूयति वल्गु पूजामाधुर्ययोः वल्गूयति अतु अस असूञ्चौ उपतापे असूयति असूयते
लेला दीप्तौ लेलायते मेधा आशुग्रहणे मेधयति इषुध शरधारणे इषुध्यति गद्गद वाक्स्खल
ने एला खेला विलासे हृणीङ् रोषणे लज्जायां च महीङ् पूजायां महीयते अगद नीरोगत्वे इत्यादि
कंड्वादयः ॥ निविशादेः निदिपूर्वकाद्विशादेर्धातोः तत निविशते परिव्यवेभ्यः क्रियः परिक्रीणीते वि
पराभ्यां जेः विजयते आङो दा आननतु विकासने विद्यां आदत्ते विकाशने तु व्यादयति मुखं स्वपरा परां
गकर्मकात्तु व सेव व्याददते पिपीलकाः पतंगस्य मुखं क्रीडोऽनुसंपरिभ्यः अनुक्रीडते अवक्रीडते
समोऽकूजने संक्रीडते कूजने तु संक्रीडति चक्रं आगमेः क्षमायां आगमस्व तावत् शिक्षेर्जि

प

राम

ऽदस्यति ऋतोरिः कर्त्रीयति हसात्तद्धितयस्य लोपो यक्यौ च गार्गीयति वाच्यति कवीयति समिध्यति हसा
द्यस्य लोपो वा न यि समिधिता समिध्यिता मांताव्ययाभ्यां यपनौ किमिच्छति इदमिच्छति स्वरिच्छति ऽश्ववृषोःप
सुकमैथुनेच्छायां क्षीरलवणयो लालसायां ऽश्वस्यति वडवा वृषस्यति गोः क्षीरस्यति बालः लवणस्यति उष्ट्रः
नाम्नोयेलालसायां सुगसुकौ दधिस्यति दध्यस्यति मधुस्यति मध्वस्यति यशस्काम्यति सर्पिष्काम्यति
मांताव्ययाभ्यां काम्यः किंकाम्यति स्वःकाम्यति करणे चनौ कर्ध्येयः नमस्यति तपस्यति वरिवस्यति शब्दा
6 दिभ्यो यङ् शब्दायते वैरयते कलहायते ऽभ्रायते मेघायते कष्टायते उष्मवाष्पधूमेभ्य उद्वमने उष्माय
ते वाष्पायते धूमायते णिर्डित्करणे नाम्नो णिप्रत्ययः करणे स च डित् घटं करोति घटयति ऽजीघटत् द्रढ
यति ऽदद्रढत् महान्तं करोति महयति ऽममहत् पवयति कनयति णाविष्ठवत्कार्यं स्थूलं करोति स्थवयति
दवयति ह्रस्वयति क्षेपयति क्षोपयति प्रियं करोति प्रापयति गुरुं करोति गरयति स्थिरं करोति स्थापयति उरुं
करोति उरयति ऋरङ् स्वरादेपरः ऽप्राड्डि पूर्वस्य ठस्य जो वा ऽप्रोजिठत् ऽप्रोडिठत् ऊढं करोति ऊठयति।

ना
मिन मौसक
पे

औज्जढत् औड्ढत् कर्त्तुर्यङ् उपमानात्कर्त्तुराचारेर्थे यङ् श्येपन इवाचरति श्येपनायते काकः पंडितायते मूर्खः यङि वा सलोपः पयायते पयस्यते ऽप्सरस ओजस सुमनसां नित्यं ऽप्सरायते कुरुयाओजायते दुर्वलः सुमनायते दुर्मनना म्व आचारे क्विप् वा कृस्मं इवालिङ्गि एनएनोएपुः रति इति ऽश्व इवाचरति ऽश्वति ऽश्वतः ऽश्वंति लिटि ऽश्वौ ऽश्वतुः उः यात् इत्ताइश्चाति ऽश्वासीत् मालेवाचरति मालाति मालाचकार ऽमालासीत् कविरिवाचरति कवयति कवीयात् नाम धातोर्हेर्डिनास्ति ऽकवयीत् ऽकवायीत् विरिवाचरति वयति विवाय विव्यतुः ऽवयीत् श्रीरिवाचरति श्रयति [illegible] शिश्राय शिश्रियतुः पितेव पितरति रिङि पित्रियात् भुरिवाचति भवति बुभाव ऽभावीत् दुद्रवति ऽद्रावीत् ऽमांतस्योपधाया दीर्घः क्वौ उसाद्देहे चङ्किति इदमिवाचरति इदामति राजेवा राजानति राजायते येनांतमेव पदं नान्यत् पंथा इवा पथीनति मथीनति ऋभुक्षीणति द्यौरिवाचरतीति द्यवति क इव कति चकौ चकेत्यन्ये स्व इव सस्वौ सस्वे ऽआचारे उपमानात् कर्माधारयोरुपमानात् यः प्रत्ययः ऽआचारेर्थे क्यचेकार पुत्रमिवा

च

=दृ साधं

ऽसास्वपीत् ऽसास्वप् सासुप्यात् ऽसास्वापीत् कृ चाकरीति चाकर्त्ति तातर्त्ति तातीर्त्तः तातिरति तातीर्हि ताताराणि ऽततातरीत् ऽततातः ऽततातीर्त्तां ऽततातारीत् ऽततातारिष्टां ऽर्त्तेर्यङ्लुकि द्वित्वे पूर्वस्य र इत्यत्वं स्य रिग्रीको सुपूर्वस्यासवर्णे इति इय् ऽरर्त्ति ऽरियर्त्ति ऽरीरित्ति ऽरी यरीत्ति ऽरर्त्तः ऽरिप्रतः रुको रिलोप इति लोपः ऽरारत्ति ऽरिप्रति लिङि रिङ् ऽरारियात् ऽररियात् ऽरिप्रियात् ऽरीरियात् गृधु जर्गृधीति जरीगृधीति जरिगृधीति जर्गर्द्धि जर्गृद्धः जर्गृधति जाघेट् ऽजर्गृधीत् ग्रध जाग्रधीति जाग्राद्धि तस्मादीडि निमित्ते संप्रसारणं तस्य बहिरंगत्वेनासिद्धत्वान्न रुगादयः जागृद्धः जगृधति जंगृद्धि जाघृद्धि जग्राद्धिता जागृधीति इ जर्गृद्धि इ जर्गृद्धः जर्गृधति इ जर्गृधीषि जर्घर्त्सि ऽजर्घर्त् सिपि ऽजर्घोः ऽजर्घर्त् ३ ऽजर्गृधीत् ३ ऽजर्गृधिष्टां पापृच्छीति पापृष्टि तस्मादीन संप्रसारणं तिपनिर्देशात् पापृष्टः किति अभ्यासेऽच्छोः अमे च छस्य शः वस्य ऊः पापृश्मि पापृच्छः पापृश्मः हय गतौ जाहयीति यवयोः व सेदकारे च लोपः जाहति जाहतः जाहयति जाहसि जाहामि जाहाव जाहम हर्य गतिकान्त्योः जाहर्यीति

गृधुऽकां
ङ्क्षायां

7

जाहर्ति जाहृतः जहर्यति जाहर्हि जाहृहि अजाहर्त् अजाहृतां अजाहर्युः ज्वरत्वरास्रिव्यविमवामुपधावकारयो-
रूः क्वौ अमादौ हकारे च प्रत्यये जाज्वरीति जाजूर्ति जाजूर्तः जाज्वर्वः तात्वरीति तातूर्तः सास्रिवीति स-
स्रोति मव बंधने मामोति मामवीति मामूतः मामवति मामोषि मामोमि मामावः मामोतु मामूतात्
मामूर्हि मामवानि अमामोत् अमामोः अमामव अमामाव अमामूम तु र्वी हिंसायां तोतूर्वीति रेफा-
त क्वौ लोपः क्वौ अमादौ अमादौ हे च प्रत्यये तोतोर्ति तोतूर्तः तोतूर्वति पुर्वी दुर्वी धुर्वी हिंसायां तो-
पोर्ति दोदोर्ति दोधोर्ति मुर्छा कौटिल्ये मोमोर्ति मोमूर्तः मोमूर्छति ० ४ इति यङ्लुङन्तप्रक्रिया ॥
○ नाम्नो यई चास्य नाम्न इच्छायामर्थे यप्रत्ययो अवर्णस्य च ईकारः आत्मनः पुत्रमिच्छति पुत्रीय-
ति क्वचित्सरवद्यकारः गामिच्छति गव्यति त्व द्यति त्वदीयं चकार मद्यति युष्मद्यति अस्मद्यति
का कामस्य पुत्रमाति धनस्यनेकारो गर्द्धे धनायति अन्यत्र धनीयति उदकस्योदन पिपासा-
यां उदन्यति अन्यत्रोदकीयति गीर्यति गीरं चकार पूर्यति दिवमिच्छति दिव्यति अमुमिच्छति

पापक्ति पापक्तः पापचति ॰अपापचीत् ॰अपापक् ॰अपापक्तां ॰अपापचुः पापचांचकारः ॰अपापचीत् ॰अपा
पाचीत् ह्वेः स्वरेपि नोपधाया गुणः वोभुजीति वोभोक्ति वोभुग्धि ॰अवोभुजीत् ॰अवोभोक् वोभोजिता
॰अवोभोजीत् वावदीति वावत्ति जाघटीति जाघड्डि स्पर्द्ध संघर्षे पास्पर्द्धीति पास्पर्द्धि पास्पर्द्धः गाध प्र
ति ष्ठाग्रसे लोपः सिसेनु पास्पर्द्धीसि पास्पार्त्सि हौ पास्पर्द्धि पास्पर्द्धं ॰अपास्पर्द्धीत् सिपि ॰अपास्पाः ॰अ
पास्पर्त् ॰अपास्पर्द्धीत् जागाधीति जागाद्धि जाघात्सि ॰अजाघात् सिपि ॰अजाघाः ॰अजाघात् नाथ नाना
त्ति नानाथीति नानात्ति नानात्तः ॰अनानात् दध धारणे दादधीति दादद्धि दादद्धः दाधत्सि ॰अदाधत् ॰अदा
दद्धां ॰अदादधुः ॰अदाधः ॰अदाधत् दादधिता ॰अदादधीत् चोस्कुन्दीति चोस्कुन्ति ॰अचोस्कुन्त्
॰अचोस्कुन्दीत् मोमुदीति मोमोत्ति मोमुत्तः ॰अमोमुदीत् ॰अमोमोत् ॰अमोमुः कुर्द खुर्द गुर्द गुद क्रीडा
यां चोकूर्दीति चोकूर्त्ति चोकूर्त्तः सिपि ॰अचोकूः ऋदन्तानाम् ऋदुपधानां च यङ्लुकि पूर्वस्य रु
क् रिक् रीक् चर्करीति चरिकरीति चरीकरीति चर्कर्त्ति चरिकर्त्ति चर्करीति चर्कृतः चरिकृतः च

गाध प्रतिष्ठाग्र
सेलोपलिसेषु
५

तथार्थे

पंचोपनाथे
धाशीःषु

स्कुदि आप्र
वणे

रीकृतः चर्कर्ति चरिकर्ति चरीकर्ति अचर्करीत् वर्वृतीति वरिवृतीति वरीवृतीति वर्वर्ति वरिव-
र्ति वनीवंचीति वनीवंक्ति वनीवक्तः वनीवचति जंगमीति जंगंति जंगतः जंग्मति जंगंसि जंगमी-
सि जंगन्वः जंगन्मः जंघनीति जंघतः जंघ्नति जंघतुः जंघेहि अजंघनीत् अजंघन् आशिषि जं-
घनांचकार वध्यात् अवधीत् अवधीष्टां चंचूर्ति चंचूर्ति चंचूर्तः चंचुरति अचंचुरीत् अ-
चंचूः चंखनीति चंखंति चंखातः चंख्नति चंखायात् चंखन्यात् अचंखीनीत् अचंखानीत् यो-
योति योयवीति अयोयवीत् अयोयोत् योयविता अयोयावीत् नोनवीति नोनोति जाहेति।
ओहाक्
त्या अ
जाहाति जाहीतः जाहीहि तिपाशपानुबंधेन निर्दिष्टं यद्गुणेन चाकाचग्रहणं यत्र पंचैतानि
न यङ्लुकि जाहेत् अजाहात् अजाहीतां अजाहुः जाहिता जाहायात् अजाहासीत् अ-
जाहासिष्टां दादेति दात्तः देहि दादेयात् अदादात् एवं धेट् दाधाति दद्धः दाधति धे-
हि दाधेयात् अदाधासीत् अदाधात् अदाधत धाञ् दाधाति धात्तः पितस्तु दादे-
ति दादीतः दादीहि दादायात् अदादासीत् सास्वपीति सास्वप्ति सास्वप्तः सास्वपति

ग्र

भवति शरदः समीपं उपशरदं प्रतिविपाशं जरायाजरस उपजरसं जाद्वि चेति प्रतिदिशं दृशः ॥
परं परोक्षं पर शब्दस्य परस परोक्षे इति पक्षात् उपराजं न्नं उपसमिधं नदी पौर्णमास्या।
ग्रहायणीभ्यो वा उपगिरि समातो वा उपनदं उपनदि गिनु पौर्णमासं उपपौर्णमासि
ग्रहायणं उपाग्रहायणि उपगिरं उपगिरि उपसमिधम् उपसमित् इति समा ॥
साताविविधिरनित्यः उपनदि समासे तत्पुरुषः द्वितीयाद्यन्ते पूर्वपदे सति योऽन्वयः स ॥
तत्पुरुषसंज्ञकः समासो भवति ग्रामं प्राप्तः कृष्णं श्रितः कूपं पतितः ग्रामं गतः खट्वारूढः मु ॥
९ हूर्तं सुखं दुःखातीतः ग्रामगमी अन्नबुभुक्षुः दात्रेण छिन्नं दात्रच्छिन्नं मासेन पूर्वो मासपू।
र्वः मातृसदृशः मातृसमः माषोनं वाक्कलहः आचारनिपुणः गुडमिश्रः मासावरः हरित्रा
तः नखभिन्नः दध्योदनः गुडधानाः यूपाय दारु अर्थस्य विशेष्यलिंगता द्विजायायं द्विजा
र्थः सूपः द्विजार्थाशाटी द्विजार्थं पयः भूतबलिः गोहितं गोसुखं गोरक्षितं चौराद्भयं स
र्वापेतः कल्पनापोढः व्याघ्रभीतः राज्ञः पुरुषो राजपुरुषः द्विजयाचकः देवपूजकः।
क्वचित्षष्ठी न समस्यते नराणां द्विजः सत्तमः काकस्य कार्ष्ण्यं फलानां सुहितः इमे षो द्वि

माप्रितं ग्र पांसुपृष्ठा ओदनस्य पाचकः भवतः शायिका क्वचिद् मात्रेतस्य परतरा यमतिक्रांतो
ऽतिराः नावमतिक्रांतो ऽतिनौः पूर्वं भूतो भूतपूर्वः कायस्य पूर्वः पूर्वकायः ग्र परकायः ग्र धरकायः
उतरकायः ग्र अह्नो मध्यं मध्याह्नः मध्यरात्रः अर्द्धपिप्पली क्वचिद्वा भिक्षाया द्वितीयं द्वितीयभिक्षा
भिक्षाद्वितीयं तुरीयं तुरीयभिक्षा जीविकां प्राप्तः प्राप्तजीविकः जीविकां प्राप्तः आपन्नजीविकः जीविकापन्नः
जातेस्य मासे मासजातः इत्यादि समासे क्वचिदेकपदेऽपि णत्वं तु शराणां वने शरवणं आम्रवणं प्लक्षव
णं मूर्वणं खवा क्वचिन्न माषवापिणौ माषवापिनौ व्रीहिवापिणौ व्रीहिवापिनि व्रीहिवापिणे व्रीहिवा
पिने सुरापाने सुरापाणं ग्रहेषु गौः ऽगद्दोषः ऽलुक्क्वचित् पात्रेसमितः गेहेशूरः गेहेनर्दी नञि नञि
पूर्वे पदे सति योन्वयः स तत्पुरुषसंज्ञः समासः ना समासे सति नञो ऽदादेशः धर्मविरुद्धः ऽधर्मः ज्ञानविरु
द्धं अज्ञानं अन् स्वरे समासे नञो ऽन् स्यात् स्वरे परे अश्वादन्यो ऽनश्वः संशयस्याभावे ऽसंशयः निरनुबंध
कस्य नस्य नानो नाकः नक्षत्रं नकः नासत्यौ नैकधा चार्थे द्वंद्वः समुच्चयान्वाचयेतरेतरयोगसमा
हाराश्चार्थाः तत्र परस्परं गुरुं च भजस्वेति प्रत्येकमेकक्रियाभिः संबंधः समुच्चयः वटुं भिक्षामट गां चा
नयेति क्रमेण क्रियाद्वयसंबंधो ऽन्वाचयः मिलितयोर्मिलितानां वा एकत्रैकक्रियान्वय इतरेतरयो
गः संहतिः समाहारः तत्राद्ययोर्न समासस्तन्न यात् द्वंद्वे ग्ग स्वरप्रधानेकारोकारांतानां पूर्वनि

पेक्ष्यति अपिषत् भंजो आमर्दने वभंजिथ वभंक्थ भंक्ता अभांक्षीत् भुज पालनाभ्यवहा
रयोः अभुनक् ग् अभौक्षीत् अभौक्त तृह हिंसि हिंसायां तृहेर्नमि कृते इमागमः पिति
तृसेत् णेढि तृणेढु अतृणेट् अतर्हीत् इदितो नुम् नमः न प्रत्ययात्परस्य नो लोपः हिन
स्ति हिंस्तः हौ सो लोपः हिंधि अहिनत् इजिहिंस अहिंसीत् उंदी क्लेदने उंदेति
औनत् उंदांचकार औंदीत् अंजू व्यक्तिम्रक्षणकांतिगतिषु अनक्ति अं ग्धि आ
नक् आनंजिथ आनक्थ अजेः से नित्यमिट् आंजीत् तंचू संकोचने अतंचीत्
अतांक्षीत् ओविजी भयचलनयोः विनक्ति विजेरिडादिप्रत्ययो ङित् विविजि
थ विविजिता अविजीत् वृजी वर्जने वृणक्ति पृची संपर्के अपर्चीत् इति ७ ञि इंधी
दीप्तौ इंद्धे इत्से ऐंद्ध इंधांचक्रे ऐंधिष्ट खिद दैन्ये खिंते खित्सीष्ट अखित्

विद विचारणे विंसीष्ट अवित्त ॥ इति रुधादयः ॥ तनु विस्तारे तनादेरुप कर्तरि च
तुर्षु तनोति तनुतः तन्वंति तन्वः तनुवः तन्मः तनुमः तेने अतानीत् अतनीत् तनादे
स्तथासे वा सिलोपः लोपस्त्वनुदात्तानं अततत अततिष्ट क्षणु हिंसायां अक्षणुथाः क्षिणु
अक्षणिष्ठाः तनादेरुपधाया गुणो वापि क्षिणोति क्षेणोति अक्षेणीत अक्षित अ
क्षेणीत ऋणु गतौ ऋणोति अर्णोति अर्णुतः ऋणुतः आर्नर्ण आनर्ण अर्णीत अर्त नुगसो
आर्णिष्ट आर्थाः आर्णिष्ठाः तृणु अदने तृणोति तर्णोति तृणुते अतर्णीत अतृत
अतर्णिष्ट घृणु दीप्तौ घृणोति घर्णोति जघर्ण अघर्णीत अघृत अघर्णिष्ट डुकृ
ञ् करणे करोति डि सडुः कुरुतः कुर्वंति कुरु कुरोर्न दीर्घः कृञो नित्यं वमोरु
लोपः कुर्वः कुर्मः कृञो ये कृञ उतरस्योपप्रथसलोपो ये परे कुर्यात् च कस्य ॥

रात्रः अहोरूपं अहोर पांतरं अतोत्युः अकारात्परस्य विसर्जनीयस्य उकारो भवा
ति अति परतः कोऽर्थः हवे अकारात्परस्य विसर्गस्य उकारो भवति हवे देवो या
ति मनोरथः आदवे लोपः अवर्णात्परस्य विसर्गस्य लोपो भवत्यवे देवा
अत्र वाता वाता देवा इह स्वरे यत्वं वा देवा इह देवायिह भोसः भोस् भगो
स् अघोस इत्येतस्य विसर्जनीयस्य लोपो भवत्यवे परे भो हरे भगो नमस्ते
॥ अघो याहि स्वरे यत्वं वा भो इह भोयिह भगो इह भगोयिह अघो अपग
च्छ नामिनोरः नामिनः परस्य विसर्जनीयस्य खपे परे कारे फोः र फो भवत्य
वे अग्निरत्र पटुर्वक्ता खपे वा रेफप्रकृतिकस्य विसर्जनीयस्य खपे परे वा
रेफो गीः पतिः गीःपति गीर्ष्पतिः अहः पतिः अहर्पति रः रेफप्रकृतिकस्य वि
सर्गस्य रेफो भवत्यवे प्रातरत्र अंतर्गतः रि लोपो दीर्घश्च रेफस्य रेफे परे

लोपोभवति पूर्वस्यच दीर्घः पुनारमते हरीराजते मनूरम्यः सैषाद्धसे सुप
ऽदेषणन्नाञ्च परस्य विसर्गस्य लोपोभवति हसे परे सचरति एषहसति
सपादात् विसर्गस्यलोपः स्वरे लोप एव पादपूरणे चेत् सैषदाशरथीरामः
सैषराजायुधिष्ठिरः सैषकर्णो महात्यागी सैषभीमो महाबलः १२ इति विस
र्गसंधिः समाप्तः अथ विभक्तिः अविभक्तिनाम विभक्तिरहितं धातुवर्जितं चार्थ
वत्कृद्रूपंनामोच्यते तस्मात् सि औ जस अम औ शस टा भ्यां भिस ङे भ्यां भ्यस
ङसि भ्यां भ्यस ङस ओस आम ङि ओस सुप १२ तस्मात् नाम्नः परास्यादयः स
प्तविभक्तयोभवंति एकत्वद्वित्वबहुत्वेषु एकवचनद्विवचनबहुवचनानि
सति स्रोर्विसर्गः रामः रामौ रामाः एवमन्येपि देवः देवौ देवाः सरूपाणामेक
शेषस्समानविभक्तौ एकविभक्तौ यानिसरूपाण्येव बहूनि तेषामेक एकः शिष्यते॥
रकारः सोरितिवि[illegible] रो वत्नोर्थः

तेराजतौ परे समो मस्य म एव स्यात् सम्राट यवलमनपरे ह्कारे मस्य यवलमना
वा किंय्ह्यः किंह्यः किंव्ह्वलयति किंह्वलयति किंल्ल्ह्लादयति किंह्लादयति किंम्ह्म
लयति किंह्मलयति किंन्ह्नुते किंह्नुते णसेश्च परस्य द्वितीयो वा वत्सरः वथ्सरः अ
सरः अफ्सरः अच्छ्सरः अठ्ठ्सरः अट्सरः अठ्सरः अक्सरः अख्सरः नपदान्ते त
साधुः ङ्कुङ्कुड्कुवर्जितस्य च परस्य विभक्तौ न भवत्सु ट नातस्य वा धुट् षट्संतः ष
12 ट्संतः सन्त्सः सन्सः णसे ङ्णोः कुक्टुकौ वा प्राङ्क्षष्ठः प्राङ्षष्ठः प्राङ्ख्षष्ठः सु
गण्साधुः सुगण्ट्साधुः सुगण्ठ्साधुः पकारे परे नः न नकारस्य न सत्वास्त्र
विसर्गः सकारे षयोर्विसर्गो भवत्यधातोरसे पदान्ते च कुप्वोः ᳵकᳶपौ वा कवर्ग
पवर्गसंबंधिनि खसे परे विसर्गस्य ᳵकᳶपौ वा भवतः नᳶ पाहि नः पाहि नᳶ नपा
हि॥ इति संधि॥ विसर्जनीयस्य सः खसे परे कस्तनोति कᳵक्षरति णसे परे खपे

विसर्जनीयस्यदिसर्गएव कः तरुः रामः स्नाता घनाघनः द्रोमणाः रामेना
कः प्सरः कप्सरः कः षंडः क ष्ठुः कः साधुः कस्साधुः रव ११ रेणसे विस
र्गलो पोवा हरि स्फुरति हरिः स्फुरति हरिस्स्फुरति कुप्वोः ᳵक ᳵप वा कः
करोति कᳵ करोति कः पचति कᳵ पचति वाचस्पत्यादयो निपातात्सिद्धंति ।
वाचस्पतिः बृहस्पतिः तस्करः कौतस्कुतः कानुकान कांस्कान भास्करः पयस्पा
शं यशस्कल्प-यशस्कं यशस्काम्यति सर्पिष्पाशं सर्पिष्कल्प सर्पिष्काम्य
ति नमस्करोति पुरस्करोति निष्प्रत्यूहं आविष्कृतं तिरस्कर्त्ता द्विः करोति
त्रिः करोति त्रिः ष्करोति चतुष्कपालः सर्पिष्करोति धनुष्करोति अयस्कारः ।
अयस्कामः अयस्कंभः अयस्पात्रं अयस्कांतो अश्म घस्पदं आकृतिगणोयं रोरात्रि
षु अन्हो विसर्गस्य पदांते रो भवति न तु रात्र्यादिषु अहर्गणः अहरहः अहो

अविद्धि तलदागसस्कारो वाचस्पत्यादि

स्वादीनां तु सस्थम लिट्सु लिट्सु तोर्लि तवर्गस्य लकारे परे लकारः तल्लु
नाति भवाँल्लिखति अनुनासिकाननुनासिकत्वेन द्विधा यवलाः तत्र नकारस्या
नुनासिको लकारः उदः स्थास्तंभोः सः तो पः उत्थानं उत्तंभनं नः सक्छते नांतस्य
पदस्यावपरे छते सगागमो भवति राजंश्चित्रं भवांस्तनोति अवपरे किं सन्
13 त्सरुः न प्रशानः प्रशान् तनोति शे चवा नांतस्य पदस्यावपरे शे वा चगागमो
भवति भवांश्छूरः भवाञ्च्छूरः भवाञ्शूरः – – – – अवपरे किं भवांश्च्योत
ति ङ्णनो ह्रस्वाद्द्विः स्वरे ङकार णकार नकाराः ह्रस्वादुत्तरा द्विर्भवति स्वरे प
दांते प्रत्यङ्ङिदं सुगण्णिह राजन्निह कः स्तात्परः ककारो द्विर्भवति खसे

च पाऽस्मानां तव च्छत्रं दीर्घात् ह्रीच्छति पदान्तदीर्घाद्वा लक्ष्मीच्छाया आङ्मा-
ङोः नित्यं आच्छादयति माच्छिदत् पुंसोऽव परे खय्ये संयोगान्तस्य लोपेन पुं-
स्कोकिलः पुंस्पुत्रः अवे परे किं पुंक्षीरं खपे किं पुंदासः स्याधातोर्वा पुंस्ख्याने
पुंख्यानं मोऽनुस्वारः मकारस्यानुस्वारो भवति पदान्ते हसे तं हसति पदं वृथा
पदान्ते किं गम्यते हसे किं किमत्र नश्चापदान्ते झसे नस्य मस्य चापदान्ते वर्त्तमान-
स्यानुस्वारो भवति झसे हकारे च परे यशांसि पुंसां सन दूंहिस अपदान्ते किं ब्रह्मन्
पाहि झसे किं तन्यते यमा यपेऽस्य अपदान्ते वर्त्तमानस्यानुस्वारस्य यमा भवन्ति प-
ये परेऽस्य यपस्य सवर्णः शान्तः दान्तः अङ्कितः कुण्ठितः अञ्चितः गुम्फितः वा पदान्ते
पदान्ते वर्त्तमानस्यानुस्वारस्य यमा वा भवन्ति यपे परेऽस्य यपस्य सवर्णः त्वङ्करोषि त्वं
करोषि तन्नोति तं नोति संय्यन्ता संयन्ता संव्वत्सरः संवत्सरः यँल्लोकं यं लोकं किं व

वत्वस्यासिद्धत्वान्नानुस्वारः २

ऌसः ब्रह्मऋषि ब्रह्मर्षिः द्वितृऋषिः द्वीकृषिः दध्रृऋषिः वधुऋकार वद्भृकार होतृऌकारः
होतॢकारः होत्लृकारः एचामनेकार्द्धित मपुञ्जोवावाक्यरे किमुक्तं किमुद्गतौ दूरात्हा-
नेषुप्लुतः दूरात्सम्बोधने वद्वाक्यान्तस्य टेः प्लुतो वा प्लुतः सन्धिं न प्राप्नोति।
हि देवदत्तऽत्राधीष्व३ हे३ प्रभोः प्लुतो वा हे३ब्रं वहाववदे३इ सहे३इ स स प्रभ्यवि
र्थे इत संधिं न प्राप्नोति वा त प्रगृह्यास्से यथा इदं पयी एषः इतौ वाऽसन्ने ३इ भवति क्लुप्ते वा दीतौ न
देवदत्तेति गुरोरनृतोनन्त्यस्यापि वा यथा यथा प्लुतः देवद३त्त देव३दत्त देवदत्त३ गुरोः
किं वकारादकारस्य मा प्लुतः अप्लुतः किं कृष्ण इति प्रकृतिभावः चपाद्ये ते न वाः पदान्ते व
र्तमानान्झपात्त्वा भवेत्यचेपरे षड३त्र वाग्यपा तमेमेमा वा पदान्ते वर्तमानान्झप
त्र मे परे ममावा भवति षण्मम षड्मम वाग्घुरा प्रत्ये ये ममे तु वस्याप्ति नित्यम
मा भवति तन्मयं चिन्मात्रं चपाद्धः पाः चपाद्नर स्य शकार स्थ छो वा भवत्यचेपरे

४

वाक्छूरः वाक्शारः श्च्येति वाक् श्च्योतति तस्माः चपादुत्तरस्य हकारस्य सवर्णो भवति प
दगंगश्चपस्ताद्वर्गगश्चतुर्थो भवति तद्धविः तद्हविः वाग्घरिः वाग्हरिः श्म भारः श्म क्षौ
रः श्म ज्जलौ अज्जलौ बड्डलानि बड्हलानि स्तोः श्चुभिः श्चुः सकार तवर्गयोः शकार च
वर्गाभ्यां योगे शकार चवर्गौ भवतः उद्दिश्यमान प्रतिनिर्दिश्यमानयोः यथाक्रममिति
वाच्यं कश्चरति कश्‌चरति तच्चत्रं तच्छादयति न शात् शकारात्परस्य तवर्गस्य चुत्वं न
भवति प्रश्नः विश्नः ष्टुभिः ष्टुः सकार तवर्गयोः षकार टवर्गाभ्यां योगे षकार ट
वर्गौ भवतः कष्टः तट्टीकते न षि षकारे परे तवर्गस्य टुत्वं न भवति भवान्।
षष्ठः टोरन्त्यात् पदान्ते वर्तमानाट्टवर्गात्परस्य स्तोः ष्टुर्न भवति षण्नरः षड्
नरः षट्सीदंति षट्सीदंति नवतिनगर्योन षस्य भवति षण्णगर्यः ष्टुपेन

सकिंचरमर्त्तः प्रवत्सतरकंबलवसनार्णदशानामृणे वत्सतरार्णं कंबलार्णं वसनार्णं दशार्णं ऋ
णार्णं स्यादेर्नामधातौ वा प्रार्षभीयति प्रर्षभीयति ल्टत्यात् ऋवर्णे ऌवर्णे परे सति ऋत्ल्
भवति तवल्कारः तवऌकारः स्यादेर्नामधातौ वा प्राल्कारीयति प्वलात् उपाद्धौ
वा प्राल्कारीयति प्राल्कारीयति प्राल्कारीयति इति अच्सन्धिः ॥२॥ नामी अदसो मीपदं स्वरे
ण न प्राप्नोति अमी आदित्याः ईदूदेत् ईकारांत ऊकारांत एकारांत शब्दो द्वित्वे वर्त्तमानः
न स्वरे हि न प्राप्नोति अग्नी अत्र पटू अत्र माले अत्र नय पचेते इमौ औ निपातः स्वरो निपात संधि
याति अ अपेहि इ इंद्रं पश्य उ उत्तिष्ठ आ एवं मन्यसे ओदन्तो निपातश्च आ हो ईशाः आ हो गता
गताः ओदन्तो धे वेतो विष्णो इति विष्णविति विष्णइति ह्रस्वा असवर्णे स्वरे असमासे पदांते वा ह्रस्वः चक्रि अत्र चक्र्यत्र मधु एतत् मध्वेतत् कर्तृ इदं कर्त्रिदं पदांते
गोप्यौ ह्रस्वविधानसमाप्तौ स्वरसंधिः समाप्तः ह्रस्वं पदान्तानां समानानामुपरि ...

15

[illegible]ः सामान्यशास्त्रतो नूनं विशेषो बलवान् भवेत परेण पूर्वबाधो वा प्रायशो दृश्यतामिह ॥
[illegible]ीसादेर्लोपो वक्तव्यः हलीषा लांगलीषा मनीषा अर्द्धो? शाकंधुः कर्कंधुः कुलटाः पतितसा
गः पशुपतिरोगः सारंगो न्यः सीमंतः केशवेशे सीमांतो न्यः ओत्वोष्ठयोः समासे वा विंबोष्ठः ओ
ष्ठो अवर्णादोकारे ओकारे च परे सह ओकारो भवति विंबोष्ठः स्थूलोतुः समासे किम् तवोष्ठ एदो
ष्ठो धातौ अवर्णान्तोपसर्गस्य लोपः प्रेजते उपोषति रादौ दादौ नामधातौ वा उपेडकीयति उपै।
[illegible]यति प्रोदीयति प्रौदीयति एत्येधत्योर्न उपैति उपैधते प्रस्यैष्ये वयानः प्रैस्य प्रैषः प्र
[illegible] ष्यैषः एवे नवधारणे अद्येव अवधारणे तवैव इ ए अवर्णादिकारे परे सह ए भव
ति तवेदं उ ओ अवर्णादुवर्णे परे सह ओ भवति गंगोदकं ए ऐ अवर्णादेकारे ऐकारे च परे स
ह ऐ ारो भवति तवैष देवैषा देवैश्वर्यं ऋ अर् अवर्णादृवर्णे परे सह अर् भवति तरा।
ऋस्य न समस्य लोपो वा सवर्णेऽसे तवर्द्धि। तवऋधिः तवर्द्धिः अवर्णान्तादुपसर्गादृकारादौ धा
तौ वा आरः उपार्छति प्रार्छति अवर्णादृते परे तृतीयासमासे सुखार्तः शीतार्तः तृतीयासमा

उक्ते कर्म्मणि प्रथमा अनुक्ते कर्म्मणि द्वितीया उक्ते कर्तरि प्रथमा अनुक्ते कर्तरि तृतीया

८२ नेत्तो ये ग्रन्थादर्शनेन कुवर्णविशेषात्तो यत्र स्वरानंतरिता हलः संयोगः कुचुटुतुपु वर्गाः अरेदोनु
तिनो गुणः अर एओ गुणसंज्ञकास्ते च नामिनः स्थाने भवति आरे औ वृद्धिः आकार ऐ औ वृद्धि।
संज्ञाः स्युः अन्त्यस्वरादिष्टिः अंत्यो यः स्वरस्तदादिवर्णः टिसंज्ञो भवति अपोल घुः विसर्गानुस्वारसंयो
परो गुरुः दीर्घश्च अन्त्यात्पूर्वोपधा अन्त्याद्वर्णात्पूर्वो यो वर्णः स उपधासंज्ञको भवति मुखना
सिकावचनोनुनासिकः विभक्त्यंतं पदं तपरः स्वसमानकालस्य सवर्णस्य ग्राहकः ॥ इति संज्ञाप्रक
रणं ॥ इ यं स्वरे इवर्णो यत्वमापद्यते स्वरे परे ह्मोर्द्वसः स्वरात्परो रेफहकारवर्जितो हसो हसे पर
अवसाने च वा द्विर्भवति उवेतवा नसानोरुवे परे जवा भवति वर्गो वर्ग्यो वर्ग्येण सवर्णः स्व
र द्दिनं परेण संयोज्यं दध्यानय दद्ध्यानय यपातपवलावा द्विर्वाच्याः दद्ध्यानय दध्यान
य रहाद्यो द्विः स्वरपूर्वाद्रेफहकाराच्च परो यणो वा द्विर्भवति जल्तुं त्विकान्नायेनरे प

16

२ स्यार्द्गगामन्नं गोर्य्यग्रं नललि ६ एवंतु भवत् व्यवस्थितविभाषया पासस्थापि द्वित्वं पार्श्वं
वर्ष्मसारे अवंस्वरे स्फोटायनस्य सूत्रेऽस्ति एवंपदं सूत्रान्तरादनुवर्तनीयं अवं स्वरे पित्त्रर्थं ल ल व
रे लक्षणं पदमलितू लक्षणंध अव्ययस्वरे नपदं ओऽवङ्स्वरे भवतं गो एवापदांते स्वरे ॥ किं
तावादेशे तपो वक्तव्यो गवाग्रं गोऽग्रं गोग्रं पदान्ते किं गावः इं आक्षयोपरत्नो गोरवङ् नित्यं गवेन्द्रः
गवाक्षः ऐ आय् स्वरे नायकः औ आव् स्वरे पावकः क्वचित्स्वरे वधकारः गव्यूतिः क्रोशयुग्मं
श्वभ्रगोरति तन्वं नव्यं शाकपार्थिवे श्वभ्रस्ते पयःपयं जेपमनः ऋत्यन्तदर्थे ऋणार्णप्रसादिनं
दा६ ऋण्यं ऋणमन्यूत् प्रवादकोऽर्णं वत्सतराणां: प्रक्षौहिणी प्रौढः प्रौढिः स्वैरः स्वैरी रणी यवलोपः पद
वापदान्ते पदान्ते स्थितानां यवादीनां यकारवकारयोर्लोपः स्वभवति त आगता तयागताः प
टइह: पटविह: तस्मादूर्ध्वं तस्माधिदं ना इह नाविह: लोपे सति न सन्धिः न लोपः समासे तु भ
वति स्यादेरिति निर्देशात् दामोदरः राजाश्वः एदोतोऽतः पदान्ते स्थिताभ्यां एकारोकाराभ्यां प
रस्याकारस्य लोपो भवति तेऽत्र पटोऽत्र: गोर्वा गवाजिनं गवांजिनं गोऽजिनं सवर्णे दीर्घः २
सह: समानस्सवर्णे परे सह दीर्घो भवति दैत्यारि श्रपात्र: दधीह: भानूदय: श्रीश: होतॄ

देवात् देवाभ्यां देवेभ्यः ङसः स्यः अकारात्परो ङसः स्यो भवति देवस्य ओ
८ सि अकारस्येत्वं भवति ओसि देवयोः नुडामः समानात्परस्यामो नु
डागमो भवति पुंसि तु ह्रस्वा देव नामि नामिपरे पूर्वस्य स्वरस्य
दीर्घो भवति देवानां देवे देवयोः किलात् षः सः कृतस्य कवर्गादिलाच्च
प्रत्याहारात् परस्य केनचित् सूत्रेण कृतस्य सकारस्य षकारादेशो भवति
17 अंते स्थितस्य न भवति देवेषु सिर्धिः आमंत्रणोऽसिर्धिसंज्ञो भवति
समानाद्धेर्लोपोऽधातोः अस्य समानादेर्धेरधातोस्तरस्य धेर्लोपो भवत्य
धातोः आभिमुख्याद्रिवक्षये हेशब्दस्य प्राक्प्रयोगः हे देव हे देवौ
हे देवाः एवं घटपटरामकृष्णादयः सर्व विश्व उभ उभय अन्य अन्यत
र इतर उतर उतम कतर कतम सम सिम नेम एक पूर्व पर अवर द

जसे जकारो जसीति विशाखणार्थः अमृणसोरस्य समानात्पर येर मृणसो
रकारस्य लोपो भवति अधातोः देवं देवौ णसः सकार ण सीति विशेसणार्थः
सो नः पुंसः पुंलिंगात्समानात परस्य शसः सकारस्य नकारो भवति न
त्वो मृणसीत्याले णसि शसि परे पूर्वस्य दीर्घो भवति यदादेणासद
द भवति न नुवर्तिमानविधो देवान् टकारष्टेनेति विशेषणार्थः टेन
नेः अकारात्परस्य तपरष्टाइन भवति देवेन [illegible] अकारस्यात्वं भ
वति भकारादौ स्यादौ देवाभ्यां ऐस: अकारात्परस्य भिसो भकारस्य ऐका
रादेशो भवति अ इ ए एऐ देवै ङेर्यक अकारात्परस्य ङे इत्येतस्यागा
गमो भवति देवाय देवाभ्यां एभिबहुत्वे अकारस्यएत्वं भवति स
कार भकारादौ बहुत्वे सति देवेभ्यः ङसिरत अकारात्परो ङसिरद्भवति

४२ बंधुतरा स्त्रीतरा स्त्रितरा कस्वरस्य किं लक्ष्मीतरा उगितः परस्य वा विदुषीतरा विदुषितरा विद्वत्तरा पचंतितरा
पचत्तरा महतितरा महत्तरा पचतितरा पचत्तरा इष्टकेषीकामालानां चिततूलभारिषु ह्रस्वः इष्टकचि
तं पक्वेष्टकचितं इषीकानातूलं इषीकतूलं मुंजेषीकतूलं मालभारी उत्पलमालभारी कारे सत्या
गदस्य मुम् सत्यंकारः अगदंकारः अस्तोस् अस्तुंकारः धेनोर्भव्यायां धेनुंभव्या लोकस्य पृणे लो
कंपृणः इत्येऽनभ्याशस्य अनभ्याशमित्यः भ्राष्ट्राग्न्योरिंधे भ्राष्ट्रमिंधः अग्निमिंधः गिलेऽगिलस्य
तिमिंगिलः अगिलस्य किं गिलगिलः गिलगिले च तिमिंगिलगिलः उष्णभद्रयोः करणे उष्णंकरणं
10 भद्रंकरणं रात्रेः कृति वा रात्रिंचरः रात्रिचरः रात्रिमटः रात्र्यटः नहिवृतिवृषिव्यधिरुचिसहितनिषु
क्विवंतेषु पूर्वस्य दीर्घः उपानत् नीवृत् प्रावृट् मर्मावित् नीरुक् अभीरुक् ऋतीषट् परीतत् तेत
मतर्थे बहुस्वरस्य अमरावती शरादेः शरावती अजिरादेर्न अजिरवती उपसर्गस्य घञ्यमनु
ष्ये बहुलं दीर्घः परिपाकः परीपाकः अमनुष्ये किं निषादः आदस्य द्वंद्वे द्वंद्वे सति क्वचिदादेर्लोपः माता
च पिता च पितरौ श्वश्रूश्च श्वशुरश्च श्वशुरौ पुत्रश्च पिता च पितापुत्रौ गावश्च गावश्च गाव इमाः शुक्लश्च शुक्ल
लौ च शुक्लं च शुक्लं शुक्लानि वा शुक्लश्च शुक्लश्च ये ते वा दिक्संख्ये संज्ञायां दिग्वाचिनः संख्यावाचिनः शब्दाः
समानाधिकरणेन संज्ञायामेव समस्यते स कर्मधारयसमासः दक्षिणाग्निः सप्तर्षयः द्वंद्वतत्पुरुषयोः प
दुहिता च पुत्रश्च पुत्रौ स्वसा च भ्राता च भ्रातरौ [illegible] तानि वा नानेष्टा भ्रातरौ २

वालाहकः गृहछात्त्रादहिंसतारं हविषोतारमित्यादि अलुक्क्वचित् क्वचित्समासे तद्धिते कृदंते च परे
विभक्तेरलुक् कृच्छ्रान्मुक्तः स्तोकान्मुक्तः दूरान्मुक्तः निकटान्मुक्तः अप्सुयोनिः सरसिजं उरसिलो-
मा हृदिस्पृक् कंठेकालः वाचोयुक्तिः दिवोदासः पश्यतोहरः खेशयः ग्रामेवासः ग्रामेवासी चौरस्य
कुलं ओजसाकृतं अंभसाकृतं सहसाकृतं पुंसानुजः जनुषांधः आत्मनापंचमः त्वचिसारः गविष्ठि-
रः आत्मनेपदं परस्मैपदं परस्मैभाषा आत्मनेभाषा वममध्येगुरुः सेमेरमः कर्णेजपः पूर्वाह्णेतरे
पूर्वाह्णेतमे अमुष्यापत्यं अमुष्यकुलिका अमुष्यपुत्रिका मातृपितृभ्यां स्वसुः समासे षः मा-
तृष्वसा पितृष्वसा मातुःपितुर्भ्यां वा मातुःस्वसा मातुःष्वसा पितुःस्वसा पितुःष्वसा हेतुरंतेवासी हे-
तुःपुत्रः पितुरंतेवासी पितुःपुत्रः देवानांप्रियः इति मूर्खे अन्यत्र देवप्रियः दिवोदासः संज्ञायां
शुनःशेपः शुनःपुच्छः इत्यादि तरतमरूपकल्पचेलड्ब्रुवगोत्रमतहते ङीवत्तस्यानेकस्वर-
स्य ह्रस्वो भाषितपुंस्कस्य ब्राह्मणितरा ब्राह्मणितमा ब्राह्मणिरूपा ब्राह्मणिकल्पा ब्राह्मणिचे-
ली ब्राह्मणिब्रुवा ब्राह्मणिगोत्रा ब्राह्मणिमता ब्राह्मणिहता उतःपुंस्काभावादेवेनोक्त्या आम-
लकीतरा अनीवतस्य स्त्रीप्रत्ययांतस्य ईवतस्यैकस्वरस्य वा ह्रस्वस्तरादौ ब्रह्मबंधूतरा ब्रह्म-

सावर्ण्यंपिवाच्यं। अकुहविसर्जनीयानां कंठः। इचुयशानां तालु। ऋटुरषाणां मूर्द्धा। लृतुलसानां दंताः। उपूपध्मानीयानामोष्ठौ।
ञमङणनानां नासिका च। एदैतोः कंठतालु। ओदौतोः कंठोष्ठं। वकारस्य दंतोष्ठं। जिह्वामूलीयस्य जिह्वामूलं। नासिकानुस्वारस्य
यत्नो द्विधा। आभ्यंतरो बाह्यश्च। आद्यः पंचधा। स्पृष्टेषत्स्पृष्टेषद्विवृतविवृतसंवृतभेदात्। तत्र स्पृष्टं प्रयत्नं स्पर्शानां। ईषत्स्पृष्टमंत
स्थानां। ईषद्विवृतं ऊष्मणां। विवृतं स्वराणां। ह्रस्वस्यावर्णस्य प्रयोगे संवृतं। प्रक्रियादशायां विवृतमेव। बाह्यस्त्वेकादशधा। विवारः सं
वारः। श्वासो नादो घोषोऽघोषोऽल्पप्राणो महाप्राण उदात्तोऽनुदात्तः। स्वरितश्चेति। खरो विवाराः श्वासा अघोषश्च। हशः सं लं
दोघोषश्च वर्गाणां प्रथमतृतीयपंचमा यणश्चाल्पप्राणाः। अन्ये महाप्राणाः। कादयो मावसानाः स्पर्शा यणोंतस्था शल ण
अचः स्वराः। ≍क ≍ख इति कखाभ्यां प्रागर्द्धविसर्गसदृशो जिह्वामूलीयः। ≍प ≍फ इति पफाभ्यां प्रागर्द्धविसर्गसदृश उपध्मानीयः। अं
अः इति अचः परावनुस्वारविसर्गौ। अणुदित्सवर्णस्य चाऽप्रत्ययः। अविधीयमानोऽण् उदिच्च सवर्णस्य संज्ञा स्यात्। अत्रैवाण् परेण ण
कारेण। कु चु टु तु पु एते उदितः। तदेवं अ इत्यष्टादशानां संज्ञा तथेकारोकारौ। ऋकारस्त्रिंशतः। एवं लृकारोपि। एचो द्वादशानां। अनु
नासिकाननुनासिकभेदेन यवला द्विधा तेनाननुनासिकास्ते द्वयोः संज्ञा। परः संनिकर्षः संहिता। वर्णानामतिशयितः संनिधिः संहि
तासंज्ञा स्यात्। हलोनंतराः संयोगः। अज्भिरव्यवहिता हलः संयोगसंज्ञाः स्युः। सुप्तिङंतं पदं। सुबंतं तिङंतं च पदसंज्ञं स्यात्। इति संज्ञाप्रकरण
म॰ १ इको यणचि। इकः स्थाने यण् स्यात् अचि संहितायां। सुधी उपास्य इति स्थिते। तस्मिन्निति निर्दिष्टे पूर्वस्य। सप्तमीनिर्देशेन विधीय

[illegible]

मानं कार्यं वर्णान्तरेणाव्यवहितस्य पूर्वस्य बोध्यम् स्थानेन्तरतमः प्रसंगे सति सदृशतम आदेशः स्यात् सुध्य् उपास्य इति स्थिते अन
चि च अचः परस्य यरो द्वे वा स्तो न त्वचि संयोगान्तस्य लोपः संयोगान्तं यत्पदं तदन्तस्य लोपः अलोन्त्यस्य षष्ठीनिर्दिष्टोन्त्यस्याल आदेशः
इति प्राप्ते यणः प्रतिषेधो वाच्यः झलां जश झशि अको न परे णासंयोऽन्ये सुध्युपास्यः मद्ध्वरिः धात्त्रंशः लाकृतिः अचो रहाभ्यां
द्वे अचः पराभ्यां रेफहकाराभ्यां परो यरो द्वे वा स्तः हर्य्यनुभवः एचोऽयवायावः एचः क्रमात् अय् अव् आय् आव् एते स्युरचि य
संख्यमनुदेशः समानां समसंबंधी विधिर्यथासंख्यं स्यात् हरये विष्णवे नायकः पावकः वान्तो यि प्रत्यये यकारादौ प्रत्यये परे ओदौतो
रवावौ स्तः गव्यं नाव्यं क्षय्यजय्यौ शक्यार्थे यान्तादेशनिपात क्षय्यमिदं क्षय्यं जय्यं शक्यार्थे किं क्षेयं जेयं क्षेयं पापं जेयं
मनः अध्वपरिमाणे च गव्यूतिः अध्वपरिमाणे वाच्ये इति शब्दे परे गोरवादेशो भवति गव्यूतिः अदेङ्गुणः अदेङ् च गुणः
स्यात् एकः पूर्वपरयोः इत्यधिकृत्य आद्गुणः अवर्णादचि पूर्वपरयोरेको गुण आदेशो भवति उपेन्द्रः रमेशः गंगोदकं तपरस्त
त्कालस्य तपरस्तात्परश्चोच्चार्यमाणः समकालस्यैव संज्ञा स्यात् उपदेशेऽजनुनासिक इत् प्रतिज्ञानुनासिक्याः पाणि
लणसूत्रस्थावर्णेन सहोच्चार्यमाणो रेफो रलयोः संज्ञा स्यात् उरण्रपरः ऋ इति त्रिंशतः संज्ञेत्युक्तं तत्स्थाने योऽण् स रपरः स
प्रवर्त्तते कृष्णर्द्धिः तवल्कारः लोपः शाकल्यस्य अवर्णपूर्वयोः पदान्तयोर्यवयोर्वा लोपोऽशि परे पूर्वत्रासिद्धं सपादसप्त
पीं प्रति त्रिपाद्यसिद्धा त्रिपाद्यामपि पूर्वं प्रति परं शास्त्रमसिद्धं हर इह हरयिह विष्ण इह विष्णविह वृद्धिरादैच् आदैच्च वृद्धिसं
ज्ञः स्यात् वृद्धिरेचि आदेचि वृद्धिरेकादेशः स्यात् गुणापवादः कृष्णैकत्वं गंगौघः देवैश्वर्यं कृष्णौत्कंठ्यं एत्येधत्यूठ्सु अ
वर्णादेजाद्योरेत्येधत्योरूठि च वृद्धिरेकादेशः स्यात् पररूपगुणापवादः उपैति उपैधते प्रष्ठौहः एजाद्योः किं उपेतः मा भवान् प्रे

पर८

२

नृतेः तत्र दादेः सार्वेट् कर्तिष्यति कर्त्स्यति अकर्तीत् गृ निगरणे गिरति गिरते रस्य लो वा गिलति अगारीत् अगालीत् स्पृश संस्पर्शने स्प्रष्टा स्पर्ष्टा अस्प्राक्षीत् अस्पृक्षत् प्रछ ज्ञीप्सायां पृच्छति पप्रच्छ अप्राक्षीत् सृज विसर्गे ससर्जिथ स्रष्टा सृष्टा। अस्राक्षीत् टुमस्जो शुद्धौ अन्त्यसोजः उपपरत्वाभावे मस्जो भवति मज्जति मङ्क्ता अमाङ्क्षीत् विछ गतौ विच्छायति विच्छायांचकार विविच्छ एधुरुक्षावा रु च्छति ऋच्छतु ऋयेथ ऋयेविथ एषिता एषाटेषीत विश प्रवेशने वेष्टा अविक्षीत्। मृश आमर्शने अम्राक्षीत् अमार्क्षीत् अमृक्षत् रिपि गतौ रिपति पिपतिर पता धि चारणे क्षिति वा अगत्सीः पूर्व पूरणे सुवति कॄ विक्षेपे किरति चकरतुः उपात् कि रतेः सुड् आगमः छेदे दर्शे हिंसायां प्रतेश्च उपस्किरति प्रतिस्किरति रुजो भंगे अरौक्षी त् अरौक्तां भुजो कौटिल्ये भोक्ता अभौक्षीत् कुष्मर्शे कोष्टा अकोक्षीत् रुशरि

२०

[illegible]

गुफ गुंफ ग्रंथे ऽगोफीत् गुंफति उभ उंभ पूरणे उवोभ उंभति उंभांचकार शुभ शुंभ
शोभार्थे शुशोभ शुंभति दृभी ग्रंथे दृभति ऽदर्भीत् चृती हिंसाग्रंथनयोः च
र्तिष्यति ऽचर्तीत् विध विधाने वेधिता कुट कौटिल्ये कुटादेर्ञ्णि
द्वर्जः प्रत्ययो ङित् चुकोट चुकुटिथ कुटिता ऽकुटीत् पुट संश्लेषणे पुटिता।
कुच संकोचने कुचिता गुज शब्दे गुजिता गुड रक्षायां गुडिता डिप क्षेपे छुर छेदने कुर
छुरां ने दीर्घ छुर्यात् स्फुट विकसने जुड बंधने चुट छेदने तुट कलहकर्मणि कुट मर्दने
लुट संश्लेषणे कृड घनत्वे कृडिता कुड बाल्ये पुड उत्सर्गे घुट प्रतिघाते स्फुर स्फु
रणे स्फुल संचलने निर्निविभ्यः स्फुरतिस्फुलत्योः स्वस्याषो वा निःस्फुरति निःस्फु
रति णू स्तवने [illegible] ऽनुवीत् धू विधूनने ऽधुवीत् गु पुरीषोत्सर्गे जुगु
विथ जुगुथ ऽगुषीत् ध्रु गतिस्थैर्ययोः ऽध्रुषीत् इत्यादय कृती छेदने कृं

नाति अस्कुनात् चुस्कुविषे अस्कौषीत् अस्कोष्ट स्तंभु स्तुंभु स्कंभु स्कुंभु विरोधने एते पवंतः
विष्टभ्नोति विष्टभ्नाति स्तुभ्नोति विस्कभ्नाति विस्कुभ्नोति हस्ना दानन्हौ हस्तांतात् नास्नातेश्ना
नःस्नाहौ परे स्तभान स्तुभान स्कभान स्कुभान अस्तभत् अस्तंभीत् युञ् बंधने युनाति योता क्नू
ञ् शब्दे क्नूनाति अक्नावीत् द्रूञ् हिंसायां द्रविता पूञ् पवने प्वादेर्ह्रस्वः चतुर्षु पुनाति अपा
वीत् लूञ् छेदने लुनाति स्तॄञ् आच्छादने स्तृणाति तस्तरतुः स्तीर्यात् स्तरिषीष्ट स्तीर्षीष्ट अस्ता
२/ रीत् अस्तरिष्ट अस्तीर्ष्ट कॄञ् हिंसायां कृणाति चकरे वृञ् वरणे वृणाति वूर्यात् वरिषीष्ट वूर्षी
ष्ट अवरीष्ट अवरिष्ट अवूर्ष्ट धूञ् कंपने धुनाति दुधविथ दुधोथ धोता धविता अधावी
त् अधविष्ट अधोष्ट ग्रह उपादाने गृह्णाति गृह्णाण गृहीषीष्ट गृहीता अग्रहीत् अग्र
हीष्ट इत्यादि शॄ हिंसायां शृणाति शॄदॄप्रां ह्रस्वो वा किति लिटि शशरतुः शश्रतुः शीर्या
त् शरीता शरिता पॄ पालनपूरणयोः पृणाति पपरतुः पप्रतुः पूर्यात् वॄ वरणे वृणाति व

राम०
२९

श हिंसायां रोष्टा ऽअरुक्षत् ऽअरुक्षत रेष्टा ऽअरिक्षतत लिश गतौ लेष्टा ऽअलिक्षत् रिवि द्रप
यादेनं रिघाते रिंवंदति रेवता ऽअरेवसीत् पिश ऽअवयवे पिंशति पेशिता इति पं जुषी प्रीतिसेवनयोः जु
षते ओविजी भयचलनयोः उद्विजिते विजेःऽडादि प्रत्ययोऽङित् उद्विजिता ओलजी भय
लज्जायां चलनयोः लेजे ओलस्जी व्रीडे लज्जे पृङ् व्यायामे ऋतोरिङ् वकारे प्रत्यये पा किंच तु
धातोः व्याप्रियते पप्रे व्यापरिष्यते व्यापृत व्यापृषातां मृङ् प्राणत्यागे म्रियतेः लुङ् लिङ् श्च तुर्थो
त ऽअन्यत्र न म्रियते ममार ममर्थ मृषीष्ट ऽअमृत दृङ् ऽआदरे ऽआद्रियते ऽआदद्रे ऽआदृषीष्ट
ऽआदृत धृङ् ऽअवस्थाने ध्रियते ॥ इति तुदादय ॥ डुक्रीञ् द्रव्यविनिमये ना क्र्यादेः के
र्नैरिच्चतुर्षु क्रीणाति ई हले नाइत्यस्याकारस्य ईत् हलि क्रीणीतः नातः नाइत्यस्याका
रस्य लोपोऽचि ति स्वरे क्रीणंति चिक्रायन्ति क्रायिषान्ति क्रेष्य ऽअक्रैषीत् ऽअक्रेष्ट प्रीञ् तर्पणे कां
तौ च पिप्रिये श्रीञ् पाके ऽअश्रैषीत् मीञ् हिंसायां ममौ मिम्यतुः ममिथ ममाथ माती ष्ट मा
ता ऽअमासीत् स्कुञ् ऽआप्लवणे स्तंभुस्तुंभुस्कंभुस्कुंभुस्कुञ्भ्यो नुर्वा च स्कुनोति स्कुनुतां स्कु

कौ॰टी॰ लिट्सु लिट्त्सु दादेर्धातोर्घः झलि पदांते चोपदेशे दादेर्धातोर्हस्य घः एकाचो बशो भष् झषंतस्य स्ध्वोः ४
१२ धात्ववयवस्यैकाचो झषंतस्य बशो भष् से ध्वे पदांते च इह अवदेशिवद्भावेन धात्ववयवत्वाद्भष्भावः धु
क् धुग् दुहौ दुहः धुग्भ्यां धुःक्षु वा द्रुहमुहष्णुहष्णिहां एषां हस्य वा घः झलि पदांते च ध्रुक् ध्रुग् ध्रुट्
ध्रुड् द्रुहौ द्रुहः ध्रुग्भ्यां ध्रुड्भ्यां ध्रुक्षु ध्रुट्त्सु ध्रुट्सु एवं मुहः धात्वादेः षः सः स्नुक् स्नुग् स्नुट् स्नुड् एवं
स्निह् इग्यणः संप्रसारणं यणः स्थाने प्रयुज्यमानो य इक् स संप्रसारणं स्यात् वाह ऊठ् भस्य वाहः संप्रसारण
22 मूठ् स्यात् संप्रसारणाच्च संप्रसारणादचि पूर्वरूपमेकादेशः स्यात् वृद्धिः विश्वौहः इत्यादि चतुरनडुहोरामुदात्तः
सर्वनामस्थाने सावनडुहः नुम् आच्छीनद्योरिति सूत्रादादित्यधिकाराद्वर्णात्परोयं नुम् अंतो विशेषविहिते
मापि नुमामूठ्न बाध्यते आमा च नुमूठ्न बाध्यते सुलोपः संयोगांतलोपः नुमविधिसामर्थ्यो हसुलंस्विति दत्वेन
संयोगांतलोपस्यासिद्धत्वान्न लोपो न अनड्वान् अमसंबुद्धौ चतुरनडुहो हे अनड्वन् अनड्वाहौ अनड्वाहः
वसुस्रंसुध्वंस्वनडुहां दः सांतवस्वंतस्य स्रंसादेश्च दः पदांते अनडुद्भ्यां इत्यादि पदांते किं स्रस्तं ध्वस्तं सहे १२

प्रतिषेधेन वारिणे वारिणः वारिणोः नुमचिरेति नुट् वारीणां वारिणि हलादौ हरिवत् तृतीयादिषु भा
षितपुंस्कं पुंवत् गालवस्य प्रवृत्तिनिमित्तैक्ये भाषितपुंस्कमिगन्तं क्लीबं पुंवद्वा टादावचि अनादये अना
दिने इत्यादि शेषं वारिवत् यन्निमित्तमुपादाय पुंसि शब्दः प्रवर्त्तते क्लीबवृत्तित्तदेवस्यादुक्तपुंस्कं तदुच्यते
पीलुर्वृक्षः तत्फलं पीलु तस्मै पीलुने तत्र न पुंवत् प्रवृत्तिनिमित्तभेदात् अस्थिदधिसक्थ्यक्ष्णामनङुदा
त्तः टादावचि अल्लोपोनः अंगावयवो सर्वनामयजादिस्वादिपरो योन् तस्याकारस्य लोपः विभाषाङि॰
श्योः न लोपो वा ङिश्योः दध्नि दधनि शेषं वारिवत् एवमस्थिसक्थ्यक्षि सुधि सुधिनी हे सुधे हे सुधी सुधिया
पुंवत्त्वं स्यात् टादावचि प्रवृत्तिनिमित्तैक्ये सुधिने इत्यादि मधु मधुनी मधूनि हे मधो हे मधु एवमंश्वादयः सुलु
सुलुनी सुलुनेत्यादि धातृ धातृणी धातॄणि हे धातः हे धातृ धातॄणां एवं ज्ञात्रादयः एच इग्घ्रस्वादेशे स्यात्
प्रद्यु प्रद्युनी प्रद्युनेत्यादि प्ररि प्ररिणी प्ररीणि एकदेशविकृतमनन्यवत् प्रराभ्यां प्ररीणां सुनु सुनुनी सुनू
नी सुनुनेत्यादि ॥ इत्यजंताः नपुंसकलिंगाः ॥ होढः झलि पदांते च लिट् जश्त्वचर्त्वे लिट् लिहौ लिहः लिड्भ्यां

कौ०दी० सूः बहुवचनस्य वस्नसौ उक्तविधयोरनयोः षष्ठीचतुर्थीकवचानां तयोस्तेमेएतौ स्तः त्वामौ द्वितीयायाः द्विती
१६ यैकवचनांतयोः त्वामौ उपेतौ स्तः श्रीशः त्वावतु मापीह देत्ता ते मेपि शर्म सः स्वामी ते मेपि स हरिः पातु वामपि नौ
हरिः विभुः सुखं वां नौ ददात्वीशः पतिवामपि नौ हरिः सोव्याद्वो नः शिवं वो नो दद्यात्सेव्योत्र वः स नः एकवाक्ये युष्म
दादेशा वक्तव्याः एकतिङ् वाक्यं तेनेह न ओदनं पच तव भविष्यति एते वांनावादय आदेशा अनन्वादेशे वा वक्त
व्याः अन्वादेशे तु नित्यं स्युः धाता ते भक्तोस्ति धाता तव भक्तोस्तीति वा तस्मै ते नम इत्येव न चवाहाहैवयुक्ते अचाक्षुषज्ञा
नार्थैर्धातुभिर्योगे नैते आदेशाः स्युः चेतसा त्वां समीक्षते आलोचने तु भक्तस्त्वां पश्यति चक्षुषा सपूर्वायाः प्रथमा
२३ या विभाषा विद्यमानपूर्वात्प्रथमांतादन्वादेशेप्यादेशा वा स्युः भक्तस्त्वमप्यहं तेन हरिस्त्वां त्रायते स मां त्वामेति वा
सामंत्रितं संबोधने या प्रथमा तदंतं आमंत्रितसंज्ञं स्यात् आमंत्रितं पूर्वमविद्यमानवत् अग्ने तव देवास्मान्पाहि नामं
त्रिते समानाधिकरणे सामान्यवचनं विशेष्यसमानाधिकरणे आमंत्रिते परे नाविद्यमानवत् हरे दयालो नः पाहि मध्य
सुपात् सुपाद्दौ सुपादः पत् पाच्छब्दांतं यदंगं भं तदवस्य पाच्छब्दस्य पदादेशः सुपद सुपाद्भ्यां अग्निमत् अ
ग्निमथौ अग्निमद्भ्यां अनिदितां हल उपधायाः क्ङिति हलंतानामनिदितामंगानामुपधायाः नस्य लोपः किति ङिति नु १६

ञः मञ्ज्ञौ मञ्ज्भ्यां त्यदाद्यत्वंपररूपं तदोःसःसावनन्त्ययोः त्यदादीनामन्त्यानामं तदाद्योः त्वंत्सयोः सः स्या स्यौ स्यः
त्यौ त्ये सः तौ ते यः यौ ये एषः एतौ एते एनं एनौ एनान् एनेन एनयोः ङे प्रथमयोरम् युष्मदस्मद्भ्यां परयोर्ङे प्र-
थमाद्वितीययोश्चामादेशः वा हौ सौ अनयोर्मपर्यन्तस्य शेषे लोपः टिलोपः त्वं अहं युवावौ द्विवचने द्वयोरु-
क्तावनयोर्मपर्यन्तस्य युवावोक्तौ विभक्तौ प्रथमायाश्च द्विवचने भाषायां औङ्ग्रेनरात्वं लोके युवां आवां यूयं
वयं जसि अनयोर्मपर्यन्तस्य यूयंवयंत्वमावेकवचने एकस्योक्तावनयोर्मपर्यन्तस्य विभक्तौ द्वितीयायां च अनयो-
रत् त्वां मां शसो न आभ्यां शसो नस्यात् स्मोपवादः आदेः परस्य संयोगान्तस्य लोपः युष्मान् अस्मान् योऽचि अनयोर्यादे-
शो अनादेशो अजादौ विभक्तौ त्वया मया युष्मदोऽनादेशे अनयोरात्स्यादनादेशे हलादौ विभक्तौ युवाभ्यां आवाभ्यां
युष्माभिः अस्माभिः तुभ्यमह्यौ ङसि अनयोर्मपर्यन्तस्य टीलोपः तुभ्यं मह्यं भ्यसोऽभ्यम् आभ्यां परस्य युष्मभ्यं अस्मभ्यं
एकवचनस्य च आभ्यां ङसेरत् त्वत् मत् पंचम्या अत् आभ्यां भ्यसः युष्मत् अस्मत् तवममौ ङसि अनयोर्मपर्यन्तस्य
युष्मदस्मद्भ्यां ङसोऽश तवमम युवयोः आवयोः साम आकम् आभ्यामामः आकं स्यात् युष्माकं अस्माकं त्वयि मयि युष्मा-
सु अस्मासु युष्मदस्मदोः षष्ठी चतुर्थी द्वितीयास्थयोर्वांनावौ पदात्परयोरपदादौ स्थितयोः षष्ठ्यादिविशिष्टयो वांनावौ

कौमु०
२

भवान् भवन्तौ शत्रंतस्यतु भवन् उभेअभ्यस्तं षाष्ठद्वित्वप्रकरणेयेद्वे विहितेते उभे समुदितेअभ्यस्तसंज्ञेस्तः
नाभ्यस्ताच्छतु नुम्न ददत् ददतौ जक्षित्यादयःषट् षड्धातवोन्ये जक्षितिश्च सप्तम एते अभ्यस्तसंज्ञास्युः
जक्षत् जक्षतौ जक्षतः एवं जाग्रत् दरिद्रत् शासत् चकासत् दिधीङ् दीप्तिदेवनयोः वेवीङ् वेतिनातुल्ये ए
तौ छंदसौ जक्षिजागृदरिद्राशास्दीधीवेवीङ्चकास्तथा अभ्यस्तसंज्ञाविज्ञेया धातवोमुनिभाषिताः गुप् गुपौ
गुपः गुब्भ्यां त्यदादिषु दृशोनालोचनेकञ्च त्यदादिषूपपदेषु अज्ञानार्थाद्दृशोधातोःकञ्स्याच्चात्क्विन् आ
सर्वनाम्नः दृग्दृशवतुषु तादृक् तादृशौ तादृशः तादृग्भ्यां व्रश्चेतिषः जश्त्वे चर्त्वे विट् विशौ विशः विड्भ्यां न
शेर्वा नशेः कवर्गोन्तादेशोवापदांते नक् नशौ नशः नड्भ्यां नग्भ्यां स्पृशोनुदकेक्विन् अनुदके सुप्युपपदे स्पृशेः
क्विन् घृतस्पृक् घृतस्पृशौ घृतस्पृशः दधृक् दधृषौ दधृषः दधृग्भ्यां रत्नमुड् रत्नमुषौ रत्नमुषः रत्नमुड्भ्यां
षट् षड्भिः षड्भ्यः२ षण्णां षट्सु पतुप्राचाषड्ढामित्युदाहृतं तस्यासादिकमेवप्रत्ययेनित्यवचनात् वोरुपधाया दीर्घ
इकः रेफवांतस्यधातोरुपधायाइकोदीर्घःपदांते पिपठीः पिपठिषौ पिपठिषः पिपठीभ्यां नुम्विसर्जनीयशर्व्य

मध्य०
१२

२५

म् संयोगांतस्य लोपः नस्य कुत्वे नङः प्राङ् प्राञ्चौ प्राञ्चः अचः लुप्तनकारस्यांचतेर्भस्याकारस्य लोपः चौ लुप्ताकार
नकारे नौ परे पूर्वस्याणो दीर्घः प्राचः प्राग्भ्यां प्रत्यङ् प्रत्यञ्चौ प्रतीचः प्रत्यग्भ्यां उदङ् उदञ्चौ उद ईत् उदात्पर
स्य लुप्तनकारस्यांचतेर्भकारस्य ईत् उदीचः उदग्भ्यां सम। समि व मस्यांते चप्रत्ययेपरे सम्यक् सम्यंचौ समीचः सम्य
ग्भ्यां सहस्य सध्रिः तथा सध्र्यङ् तिरसः तिर्यलोपे अलुप्ताकारे चतौ वप्रत्ययांते तिरसस्तिर्यादेशः तिर्यङ् तिर्य
ञ्चौ तिरश्चः तिरश्चा तिर्यग्भ्यां नांचेः पूजायां पूजार्थस्यांचतेरुपधाया नस्य लोपो नः प्राङ् प्रांचौ नलोपाभा
वाद् लोपो न प्रांचः प्राङ्भ्यां प्राङ्षु एवं पूजार्थे प्रत्यङादयः क्रुङ् क्रुञ्चौ क्रुञ्चः क्रुङ्भ्यां पयोमुक् पयोमुचौ प
योमुचः पयोमुग्भ्यां महः पूजायां वर्त्तमाने पृषन् महद् बृहज्जगच्छन्तवच्च एते निपात्यंते शतृवच्चैषां कार्यं स्यात् उ
गित्वान्नुम् सान्तमहतः संयोगस्य सान्तसंयोगस्य महतश्च यो नकारः तस्योपधाया दीर्घो संबुद्धौ सौ सर्वनामस्थाने
महान् महांतौ महांतः हे महन् महता महद्भ्यां अत्वसन्तस्य चाधातोः अत्वंतस्योपधाया दीर्घो धातुभिन्नासंतस्य च
असंबुद्धौ सौ धीमान् धीमांतौ धीमंतः हे धीमन् शत्रादौ महद्वत् भातेर्डवतुः डित्वसामर्थ्यादभस्यापि टेर्लोपः

कौ०दी० दिवौ दिवः द्युभ्यां गीः गिरौ गिरः एवं पूः चतस्रः चतसृभिः चतसृभ्यः चतसृणां चतसृषु का के काः सर्ववत् यः
१८ सौ इदमो दस्य इदमो मः इयं त्यदाद्यत्वं टाप् दश्चेति मः इमे इमाः अनया हलि लोपः आभ्यां आभिः अस्यै अस्याः अ-
नयोः आसां अस्यां आसु स्रक् स्रजौ स्रजः स्रग्भ्यां त्यदाद्यत्वे टाप् स्या स्ये स्याः एवं तद् यद् एतद् वाक् वाचौ
वाग्भ्यां अप्शब्दो नित्यं बहुवचनांतः अप्तृन्निति दीर्घः आपः अपः अपोभिः अपस्तकारो भादौ प्रत्यये अद्भिः
अद्भ्यः अपां अप्सु दिक् दिशौ दिशः दिग्भ्यां त्यदादिष्विति दृशेः क्विन्विधानादन्यत्रापि कुत्वं दृक् दृशौ दृशः दृ-
ग्भ्यां विट् विड् विषौ विषः विड्भ्यां ससजुषोरुरिति रुत्वं सजूः सजुषौ सजुषः सजूर्भ्यां आशीः आशिषौ आ-
शीर्भ्यां असौ उत्वमत्वे अमूः अमू अमूभ्यां अमूभिः अमुष्यै अमूभ्यः अमुष्याः अमुयोः अमूषां अमुष्यां अ-
मूषु इति हलंताः स्त्रीलिङ्गाः स्वमोर्लुक् दत्वं स्वनडुत् स्वनडुही स्वनड्वांहि पुनस्तद्वत् शेषं पुंवत् वारी वारि
वारा वार्भ्यां चत्वारि किं के कानि इदं इमे इमानि अन्वादेशे नपुंसके एनद्वक्तव्यः एनत् एने एनानि एनेन
एनयोः ब्रह्म संबुद्धौ नपुंसकानां नलोपो वा वाच्यः हे ब्रह्म हे ब्रह्मन् ब्रह्मणी ब्रह्माणि रोऽसुपि अह मध्य० १८

वायेपि एतैः प्रत्येकं व्यवधानेपि इण्कुभ्यां परस्य सस्य मूर्द्धन्यादेशः ष्टुत्वेन पूर्वस्य षः पिपठीः पिपठिषौ चिकीः चिकीर्षौ
चिकीर्ष्षु विद्वान् विद्वांसौ हे विद्वन् वसोः संप्रसारणं वस्वंतस्य भस्य संप्रसारणं विदुषः वसुस्रंस्विति दत्वं विद्वद्भ्यां
पुंसोऽसुङ् सर्वनामस्थाने पुमान् हे पुमन् पुमांसौ पुंसा पुंभ्यां पुंसु ऋदुशनेत्यनङ् उशना उशनसौ अस्य संबुद्धौ वा
नङ् नलोपश्च वा वाच्यः हे उशनः हे उशनन् हे उशन् उशनोभ्यां अनेहा अनेहसौ अनेहसः हे अनेहः वेधाः वेध
सौ वेधसः वेधोभ्यां अदस औ सुलोपश्च सोपरे तदोरिति नियमः असौ औत्वप्रतिषेधः साकस्य वा वक्तव्यः सादुत्वं च
असुकौ असुकः त्यदाद्यत्वं पररूपत्वं वृद्धि अदसोसेर्दादु दो मः अदसोऽसांतस्य दात्परस्य उदूतौ दस्य मश्च
आंतरतम्याद्ध्रस्वस्य उः दीर्घस्य ऊः अमू जसः शीः एत ईद्बहुवचने अदसो दात्परस्यैत ईत्स्यात् दस्य मो बहू
क्तौ अमी पूर्वत्रासिद्धमिति विभक्तिकार्यं प्राक् पश्चादुत्वमत्वे अमुं अमू अमून् मुत्वे कृते घिसंज्ञायां नाभा
वः न मु ने नाभावे कर्त्तव्ये अमुभावो नासिद्धः अमुना अमूभ्यां अमीभिः अमुष्मै अमीभ्यः अमुष्मात् अमुष्य अमु
योः अमीषु इति हलन्ताः पुंलिङ्गाः नहो धः झलि पदांते च नहि वृति वृषि व्यधि रुचि सहि तनिषु क्वौ क्विवंतेष्वेषु पूर्वस्य
दीर्घः उपानत् उपानहौ उपानहः उपानद्भ्यां उपानत्सु क्विवंतत्वात्कुत्वेन घः उष्णिक् उष्णिहौ उष्णिहः उष्णिग्भ्यां द्यौः

१९ स्वयं वृथा नक्तं नञ् हेतौ इद्धा अद्धा सामि स्ववत् ब्राह्मणवत् क्षत्रियवत् सना उपधा सनत् सनात्
कौ०टी० तिरस् अंतरा अंतरेण ज्योक् कं शं सहसा विना नाना स्वस्ति स्वधा अलं वषट् श्रौषट् वौषट् अन्य
त् अस्ति उपांशु क्षमा विहायसा दोषा मृषा मिथ्या मुधा पुरा मिथो मिथस् प्रायस् मुहुस् प्रवाहुकं
प्रवाहिका आर्यहलं अभीक्ष्णं साकं सार्द्धं नमस् हिरुक् धिक् अथ अम् आम् प्रताम् प्रशान् मामाः
आकृतिगणोऽयं च वा ह अह एव एवं नूनं धाधावत् युगपत् भूयस् कूपत् सूपत् कुवित् नेत् चेत् च
२८ ण यत्र क्वचित् नह हंत माकिं नकिं आकिं माङ् नञ् यावत् तावत् त्वै द्वै न्वै श्रौषट् वौषट् स्वाहा स्वधा व
षट् तुम् तथाहि खलु किल सुष्ठु आदह उपसर्गविभक्तिस्वरप्रतिरूपकाश्च अवदत्तं अहंयुः अस्तिक्षी
र अ आ इ ई उ ऊ ए ऐ ओ औ पशु शुकं यथाकथा च पाट् प्याट् अंग हे है भो अये द्य एकपदे युत् आत
चादिरप्याकृतिगणः तसिलादयः प्राक् पाशपः शस्प्रभृतयः प्राक्समासांतेभ्यः अम् आम् कृत्वोर्थाः मध्य०
तसिवती नानाञौ इति एतदंतमव्ययं अस्तेत्यादि तेनेहेन पचतिकल्पं पचतिरूपं कृन्मेजंतः क्त्वो १९

र्विभाषाङिश्योः अह्नी अहनी अहानि अहन् अहन्निसमसहः पदांते अहोभ्यां दंडि दंडिनी दंडीनी सुपथि
टिलोपः सुपथी सुपथानि ऊर्क् ऊर्जी ऊर्ञ्जि नराज्ञानांसंयोगः तत् तेतानि यत् येयानि एतत् एते एतानि
गवाक् गोची गवांचि पुनस्तद्वत् गोचागवाभ्यां शकृत् शकृती शकृन्ति ददत् ददति वानपुंसकस्य अभ्य
स्तात्परोयः शतुरवयस्तदंतस्य क्लीबस्य वा नुम् सर्वनामस्थाने ददंति ददति तुदत् आच्छीनद्योर्नुम् आदंतात्प
रोयः शतुरवयवस्तदंतस्य नुम्वाशीनद्योः तुदती तुदंती भात् भाती भांती भांति पचत् श्यपश्यनोर्नित्यं श्य
श्यपनोरात्परोयः शतुरवयवस्तदंतस्य नुम् शीनद्योः पचंती दीव्यत् दीव्यंती धनुः धनुषी सांतेसीदीर्घः नु
म्विसर्जनीयव्यवायेपि धनूंषि धनुषा धनुर्भ्यां एवंचक्षुर्हविरादयः पयः पयसी पयोभ्यां सुपुम् सुपुंसी सुम्पुं
मांसि अदः भविभक्तिःकार्यंप्राक्ष्याद्युत्वमत्वे अमू अमूनि शेषंपुंवत् इतिहलंताः नपुंसकलिंगाः स्वरादि
निपातमव्ययं स्वर् अंतर् प्रातर् पुनर् सनुतर् उच्चैस् नीचैस् शनैस्. ऋधक् ऋतेयुगंपवार् आरात्
पृथक् ह्यस् श्वस् दिवा रात्रौ सायं चिरं मनाक् ईषत् ज्योषां तूष्णीं बहिस् अवस् समया निकषा

ध्वमिड्वहिमहिङ् एते ष्टादश लादेशाः स्युः लः परस्मैपदं लादेशाः परस्मैपदसंज्ञाः स्युः तङानावा
त्मनेपदं तङ्प्रत्याहारः शानच्कानचौ चैतत्संज्ञाः स्युः पूर्वसंज्ञापवादः अनुदात्तङित आत्मनेप
दं अनुदात्तेतउपदेशे यो ङित् तदंतांश्च धातोर्लस्य स्थाने आत्मनेपदं स्यात् स्वरितञितः कर्त्रभि
भिप्राये क्रियाफले स्वरितेतो ञितश्च धातोरात्मनेपदं कर्तृगामिनि क्रियाफले शेषात्कर्त्तरि परस्मैप
दं आत्मनेपदनिमित्तहीनाद्धातोः कर्त्तरि परस्मैपदं स्यात् तिङस्त्रीणि त्रीणि प्रथममध्यमोत्तमाः तिङ
उभयोः पदयोस्त्रयस्त्रिकाः क्रमादेतत्संज्ञाः स्युः तान्येकवचनद्विवचनबहुवचनान्येकशः लब्धप्रथमादिसं
ज्ञानि तिङ्स्त्रीणि त्रीणि प्रत्येकमेकवचनादिसंज्ञानि स्युः युष्मद्युपपदे समानाधिकरणे स्थानि
न्यपि मध्यमः तिङ्वाच्यकारकवाचिनि युष्मदि प्रयुज्यमाने ऽप्रयुज्यमाने च मध्यमः अस्मद्युत्तमः तथा
भूतेऽस्मद्युत्तमः शेषे प्रथमः मध्यमोत्तमयोरविषये प्रथमः स्यात् भू ति इति जाते तिङ्शित्सार्वधातु मध्य०
कम् तिङः शितश्च धात्वधिकारोक्ता एतत्संज्ञाः स्युः कर्त्तरि शप् कर्त्रर्थे सार्वधातुके परे धातोः श १०

मांतएजंतस्तदंतमव्ययस्यात् स्मारं स्मारं जीवसे पिबध्यै क्त्वातोसुनकसुनः एतदंतमप्यव्ययसं
ज्ञंस्यात् कृत्वाउदेतोः विसृपः अव्ययीभावश्च अधिहरि अव्ययादाप्सुपः अव्ययाद्विहितस्यापस्सुप
लुक् तत्रशालायां अपविहितविशेषणान्नेह अस्तु क्षेसो अव्ययसंज्ञायांयद्यपितदंतविधिरस्तितथा
पिनगौणे आपग्रहणार्थं अव्ययानामलिंगत्वात् पतयाचश्रुतिः सदृशंत्रिषुलिंगेषुसर्वासुचविभक्ति
षु वचनेषुचसर्वेषुयन्नव्येतितदव्ययम् वष्टिभागुरिरल्लोपमवाप्योरुपसर्गयोः आपंचैवहलंतानांय
थावाचानिशादिशा अपिधानंपिधानं अवगाहं वगाहम् इत्यव्ययानि इतिश्रीमद्वरदराजकृतौसुबंतं
समाप्तम् लट् लुट् लिट् लृट् लेट् लोट् लङ् लिङ् लुङ् लृङ् १० एषु पंचमोलकारश्छंदोमा
त्रगोचरः लः कर्मणिचभावेचाकर्मकेभ्यः लकारः सकर्मकेभ्यः कर्मणिकर्तरिचस्युरकर्मकेभ्योभा
वेकर्तरिच वर्तमानेलट् वर्तमानक्रियावृत्तेर्धातोर्लट्स्यात् अटावितौ उच्चारणसामर्थ्याल्लस्येत्वं
भूसत्तायाम् कर्तृविवक्षायां भूलइतिस्थिते तिप् तस् झि सिप् थस् थ मिप् वस् मस् तातांझथासाथां

१ श्रीगणेशाय नमः नमस्कृत्य महेशानं मतं वुद्धा पतंजले वाणीप्रणितसुत्राणं कुर्वे सि
द्धांतचंद्रिकां अ इ उ ऋ ऌ समानाः अनेन क्रमेणैते वर्णा ज्ञेयाः एषां च समानसंज्ञाः स्यु नेतेषु सूत्रे
षु संधिरनुसंधेयो विवक्षितत्वाद्विवक्षितस्तु संधिर्भवतीति नियमात् ह्रस्वदीर्घप्लुतभेदाः सवर्णाः
एतेषां ह्रस्वदीर्घप्लुताः सजातीयाः परस्परं सवर्णा भण्यंते ऋवर्णऌवर्णौ च एकमात्रो ह्रस्वः द्वि
मात्रो दीर्घः त्रिमात्रः प्लुतः ए ऐ ओ औ संध्यक्षराणि उभये स्वराः अकारादय एकारादयश्च ह्रस्व
28 दीर्घप्लुतभेदाः स्वरा उच्यंते तेऽवर्णवर्जा नामिनः अवर्णवर्जाः स्वरा नामिन उच्यंते ह य व र ल ञ ण
न ङ म झ भ घ ढ ध ज ड द ग ब ख फ छ ठ थ च ट त क प श ष स ह्रादंतामध्याम ह्राद्यैतौ म
ध्यगा वर्णानामाभ्यां सहितानां संज्ञास्यु अव इल जव डभ चप एवमन्येपि कार्यायेत् का
र्यं विधातुमुच्चार्यमाणो वर्ण इत्संज्ञको भवति यस्येत्संज्ञा तस्य लोपः प्रशाक्तादर्शी

29